

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Tereza Friedrichová

Tunisko jako příklad úspěšné tranzice k demokracii – role občanské společnosti v procesu

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce

Mgr. Hynek Melichar Ph.D.

Olomouc 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci na téma “ *Tunisko jako příklad úspěšné tranzice k demokracii – role občanské společnosti v procesu*“ vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 22. června 2017

.....
Tereza Friedrichová

Poděkování

Děkuji Mgr. Hynku Melicharovi Ph.D. za pomoc při vedení bakalářské práce, za cenné rady a připomínky.

Abstrakt

Občanská společnost byla významným prvkem, který ovlivnil proces demokratizace v Tunisku. Hlavním cílem práce je analyzovat její aktivitu v průběhu tranzice k demokracii, tj. období revolučních měsíců v roce 2011 až po úspěšné dokončení ústavodárného procesu v roce 2014. Práce představuje role, které v procesu sehrála občanská společnost a zapříčinila tak úspěšnou tranzici k demokracii. Dále se práce zabývá procesem konsolidace demokracie a uvádí tři oblasti, které by mohly představovat problém pro její úspěšnou konsolidaci.

Klíčová slova: tranzice k demokracii, občanská společnost, demokratizace, konsolidace demokracie

Abstract

Civil society was one of the main factors that ultimately led to a successful democratisation in Tunisia. The main aim of this thesis is to analyse the role of the civil society in the process of transition to democracy, i.e. since the beginning of the revolution in 2011 until the successful adoption of the constitution in 2014. Furthermore, this thesis specifies different roles that the civil society played throughout the process of transition to democracy that made the transition successful. The last part of the thesis is concerned with the prospects of democratic consolidation in Tunisia and suggests that there are three main factors, that could potentially lead to deterioration of democracy.

Key words: transition to democracy, civil society, democratisation, consolidation of democracy

Obsah

Úvod.....	6
1. Definice základních pojmů a teoretické přístupy k občanské společnosti.....	10
1.1. Proměny konceptu občanské společnosti	13
1.2. Občanská společnost a demokratizace	17
2. Vývoj občanské společnosti v Tunisku.....	22
2.1. Občanská společnost v období autoritářského režimu	22
2.2. Role občanské společnosti během revoluce až do prvních svobodných voleb	26
2.3. Proměny fungování občanské společnosti v Tunisku.....	32
3. Občanská společnost a ústavodárný proces	35
4. Výzvy pro konsolidaci tuniské demokracie.....	43
Závěr.....	52
Literatura	56
Prameny.....	64

Úvod

Revoluční vlna Arabského jara započala v Tunisku v roce 2010, poté co se v reakci na konfiskaci svého zboží upálil pouliční prodejce Mohamed Bouazizi. Nedemokratické režimy následně začaly kolabovat v Libyi, Jemenu, Jordánsku, Egyptě a Sýrii. Na konci revoluční vlny je však Tunisko jediným státem, který úspěšně nakročil k demokracii¹. Je tak modelovým příkladem pro arabský svět, který ukazuje úspěšné soužití arabského obyvatelstva, islámu a demokracie. Zároveň představuje výzvu pro tradiční teorie poukazující na absenci podmínek pro rozvoj demokracie v tomto regionu. Režim prezidenta Ben Aliho ztrácel kvůli nedostatečné ekonomické výkonnosti legitimitu. Situaci se snažil řešit získáním politické legitimacy a sliboval demonstrantům předčasné volby, reformy a navýšení jejich osobních svobod. Situace v Tunisku se vyhroutil ve chvíli, kdy Ben Ali nařídil armádě, aby zakročila proti povstání, avšak ta odmítla. Ben Ali proto ze země 14. ledna 2011 uprchl. Započala tuniská cesta k demokracii, která se původně zrodila z požadavku na ekonomické reformy (El-Khawas 2012: 27–28).

Rok 2011 odstartoval zásadní změny, které lze v regionu pozorovat dodnes. Tunisku se, jako první arabské zemi, podařilo dosáhnout nejlepšího skóre organizace Freedom House² v oblasti politických a občanských svobod (Freedom House 2017), a to zejména díky přijetí nové ústavy, která garantovala značné politické a občanské svobody. Také další organizace zaznamenaly pokrok, který Tunisko v posledních letech udělalo směrem k lepší kvalitě demokracie, kdy například Democracy Index (2016) udělil Tunisku známku 6,4 a zařadil ho do skupiny tzv. „flawed democracy“³, což se dá volně přeložit jako nedokonalá demokracie.

Tranzice k demokracii v Tunisku nebyla jednoduchým úkolem. Do procesu zasahovalo velké množství aktérů (mj. armáda, političtí vůdci, krátce i odcházející režim, občanská společnost, aj.). Dále byla ovlivněna velkým množstvím faktorů, například svou

---

¹ Libye například selhává v samotném ohledu státnosti, Sýrie je rozvrácena vleklou občanskou válkou a demokratizační pokusy Egypta byly zastaveny armádním převratem.

² Freedom House je nevládní organizace známá pro své každoroční zveřejňování zpráv zabývajících se kvalitou demokracie ve světě. Freedom House uděluje hodnocení od 1 do 7, kdy 1 představuje nejsvobodnější zemi a 7 nejméně svobodnou zemi. Tunisko si v roce 2014 poprvé vysloužilo známku 2, která značí svobodnou zemi.

³ Democracy Index je analýza prováděná zpravodajskou službou deníku The Economist. Své hodnocení uděluje na základě pěti kritérií: volební proces a pluralismus, občanské svobody, fungování vlády, politická participace a politická kultura.

geografickou polohou⁴, nedostatkem demokratické zkušenosti či arabskou kulturou a společností. Tuniské obyvatelstvo je z 98 % tvořeno Araby a zároveň 99,1 % obyvatel vyznává sunnitský islám (CIA Factbook 2016). Už před vypuknutím Arabského jara velké množství autorů zpochybňovalo možnost soužití demokracie a islámu, zejména v kombinaci s arabskou kulturou (Anderson 2009; Stepan, Robertson 2003). Úloha občanské společnosti v tranzici k demokracii však prozatím dokazuje, že je nutné tyto teorie přinejmenším revidovat. Občanská společnost je totiž považována za sine qua non podmínku úspěchu tuniské demokracie (Bellin 2013). Od počátku byla jedním z hlavních motorů tranzice k demokracii. K významu občanské společnosti je přihlíženo také z důvodu toho, že současné teorie tranzice nedokážou uspokojivě vysvětlit počátek demokratizačních aktivit v roce 2011. V tuniském případě se v tranzici k demokracii významným způsobem nepodílely ani elity ani armáda a jedná se výhradě o proces, který se zrodil v samotné společnosti a měl z velké části mírový průběh.

Tato práce zkoumá přechod k demokracii v Tunisku s přihlédnutím k aktivitě občanské společnosti v procesu tranzice, ale také v období autoritářského režimu, který ji velmi formoval. Dále zjišťuje, jaké podmínky ovlivňují v Tunisku probíhající konsolidaci demokracie, přičemž se zaměřuje na některá úskalí tohoto procesu. Kromě analýzy odborné literatury a relevantních dokumentů práci doplní data ze zpráv relevantních dotazníkových šetření a socioekonomická data světových institucí (viz např. World Bank 2014, Arab Barometer 2016). Presentovaná data poslouží zejména k lepšímu pochopení vnímání demokracie a svobod v tuniské společnosti. Ústředním cílem práce je analyzovat roli občanské společnosti v tranzici demokracii a posléze i probíhající konsolidaci. Podstatným bodem bylo její úsilí ve vyjednávání o ústavě, které vedlo k přijetí ústavy a uspořádání prvních svobodných parlamentních a prezidentských voleb. Práce analyzuje faktory, které by mohly vést k úpadku rodícího se demokratického režimu. V průběhu práce si odpovíme na dvě zásadní výzkumné otázky: „Jakou roli hrála občanská společnost v tranzici k demokracii?“ a „Jaké jsou hlavní výzvy a překážky v konsolidaci tuniské demokracie?“

Aby mohla být zkoumána role občanské společnosti v procesu tranzice je nejprve nutné si definovat tento pojem. Vymezení občanské společnosti se totiž u jednotlivých

---

⁴ Tunisko se nachází v, jak podotýká Alfred Stepan (2016: 99), „difficult neighborhood“:“. Tento pojem se dá volně přeložit jako problematické prostředí (doslova pak jako komplikované sousedství). Jeho sousedy totiž jsou Libye a Alžír. Současně ani nemůže očekávat integraci do EU, která byla tolik potřebným faktorem při demokratizaci států Východní Evropy (Tamtéž).

autorů podstatně liší (viz Vávra 2003 a Locke 1992, srov. Berman 1997). V neposlední řadě je nutné objasnit vztah, který pojí demokratizaci a občanskou společnost a definovat si základní koncepty používané v této práci. Pro tento účel čerpáme z práce Guillermo O'Donnella a Philippe Schmittera *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (1986) a Juan Linze a Alfred Stepana *Toward Consolidated Democracies* (1996). Tito autoři obsáhle definují tranzici k demokracii, respektive konsolidaci demokracie a stanovují podmínky, dle kterých můžeme považovat obě fáze za ukončené. V závěru první kapitoly si stanovíme vztah mezi demokratizací a občanskou společností a zjistíme, za jakých podmínek může aktivní občanská společnost přínosem ale také škůdcem pro demokratizaci a demokracii. Za účelem definování základních konceptů použijeme zejména textu Larry Diamonda *Toward Consolidated Democracies* (1994), který představuje detailní analýzu konceptu občanské společnosti a dává ji do souvislosti s její demokratizační funkcí. Ústřední je také článek Sheri Berman *Civil Society and Political Institutionalization* (1997), který odmítá absolutní tvrzení o občanské společnosti jako hnací síle demokratizace.

Druhá kapitola se zaměřuje na samotnou občanskou společnost v Tunisku. Nejprve porovnáme vztah občanské společnosti a státu v období autoritářského režimu. To dále nám umožní porozumět pozdějšímu jednání tunické občanské společnosti v období revolučních změn až do prvních svobodných voleb do Národního ústavodárného shromáždění. V této kapitole dále stanovujeme hlavní funkce v období tranzice k demokracii v prvních měsících po revoluci s využitím typologie Lucana Wayne, jak ji představil v článku *The Maidan and Beyond: Civil Society and Democratization* (2014). Zde si stanovil tři dimenze, podle kterých se dá určit role, kterou hrála občanská společnost v tranzici k demokracii. Pro potřeby této práce jsme si taktéž rozdělili období tranzice na dvě části. První začíná odstraněním Ben Aliho z čela státu a je ukončena volbami do Národního shromáždění. Druhá fáze probíhá v období ústavodárného procesu roku 2012 až 2013 a končí s přijetím ústavy a prvními svobodnými volbami. Rozdělení bylo nutné za účelem odlišení role, kterou hrála občanská společnost v obou těchto etapách.

Na druhou kapitolu bezprostředně navazuje kapitola třetí, která pokračuje v analýze občanské společnosti v období tranzice, ale bezprostředně se zaměřuje na ústavodárný proces, ve kterém práce organizací občanské společnosti sehrály nejdůležitější úlohu. Kapitola se dále zabývá přístupem elit k ústavodárnému procesu a vyzdvihuje, jak popsal Alfred Stepan v článku *Multiple but Complementary, Not Conflictual, Leaderships* (2016), především inkluzivní a konsensuální přístup, který všechny strany praktikovaly a který

nakonec vedl k úspěšnému přijetí ústavy. V závěru práce se zabýváme vyhlídkami na konsolidaci tuniské demokracie, které jsou však poznamenány špatnou ekonomickou a bezpečnostní situací a problémy na politické scéně. Kapitola dále ukazuje vztah Tunisánů k demokratickému zřízení a jejich názory na některé problematkové jevy, které se ve společnosti objevily po prvních svobodných volbách a využívá k tomu především odborných publikací a reportů.

1. Definice základních pojmů a teoretické přístupy k občanské společnosti

Pojmy demokracie, tranzice, konsolidace a občanská společnost jsou termíny, které není snadné definovat a mezi politology nepanuje ustálená definice. Zejména při definování demokracie narážíme na dva odlišné přístupy: normativní a empirický. Cílem této kapitoly je vypořádat se s problémem nejednoznačnosti klíčových pojmů a představit funkční definice, které jsou následně použity v dalším výzkumu. Dříve, než se dostaneme k samotné definici občanské společnosti a jejímu vztahu s demokratickou tranzicí a konsolidací, je třeba si nejprve definovat demokracii. Podle Josepha Schumpetera (1950: 269) je pro demokracii zásadní soutěž o moc v institucích, která se koná v rámci svobodných voleb a politické strany v nich soupeří o hlasy občanů. V definici však není reflektována představa univerzálního hlasovacího práva, takže tento přístup byl později doplněn dalšími kritérii. O toto se postaral především Robert Dahl (1971) který tvrdí, že za demokracii můžeme považovat koncept polyarchie spojený s důrazem právě na širší soubor kritérií. Jeho výčet minimálních podmínek pro demokracii je svoboda zakládat a vstupovat do organizací, svoboda názorů, volební právo, právo být volen ve volbách, právo politických lídrů ucházet se o podporu občanů ve volbách, přístup k alternativnímu zdroji informací, svobodné a rovné volby a instituce fungující na základě výsledků voleb (Dahl in Coppedge, Reinicke 1990: 52). Centrálním bodem obou přístupů je možnost občanů účastnit se svobodných voleb, i když každý na tuto možnost nahlíží jinak.

Pro účely této práce používáme definici demokracie Marka Warrena (2011: 378), který si na základě teoretických konceptů Goodina (2007), Habermase (1994) a Younga (2000) definuje demokracii jako „*takové zřízení, které umožňuje, aby všichni ti, kteří by mohli být ovlivněni kolektivními rozhodnutími měli přístup a možnost ovlivnit tato rozhodnutí a to způsoby, které jsou úměrné těmto rozhodnutím.*“⁵ Tato definice je do velké míry normativní a je třeba zmínit, že umožňuje různé interpretace, ale také dává prostor různým typům demokratického uspořádání, jelikož jejím cílem není tvrdit, že je určitý režim více či méně demokratický než ten druhý, v závislosti právě na jejich institucionální struktuře. Zároveň zdůrazňuje důležitý prvek každé demokracie a fakt, že má mít každý jedinec ve společnosti

---

⁵ V anglickém originále Warren tvrdí, že demokracie musí zajistit aby „all those potentially affected by collective decisions have opportunities to affect these decisions in ways proportional to the potential effects“

možnost ovlivnit rozhodnutí, která jsou přijímána, a to nejen skrz volby, které ale stále zůstávají minimálním znakem demokracie.

Pojem demokratizace je nejvíce spojovaná s Adamem Przeworskim (1992), který ji rozdělil na dvě etapy: jak se zbavit autoritářského režimu a jak vybudovat režim demokratický. Tyto etapy bychom mohli označit za tranzici k demokracii a její konsolidaci. Za začátek demokratizace bychom pak mohli označit okamžik „*kdy začínají vznikat na základě vzájemných jednání mezi částí autoritářské elity a skupinami, které k tomuto mocenskému prostředí nepatří, dohody o nových pravidlech hry.*“ (Przeworski in Říchová 2000: 153). Samotné koncepty tranzice a konsolidace demokracie jsou velmi často definovány nejasně, jelikož realita je občas velmi komplikovaná a problematická a stejně tak se liší případ od případu. Pro tranzici je význačné to, že způsobí období nejistoty. Jedná se o nejistotu v tom smyslu, že se výsledný režim může stát demokracií, ale také nemusí, což závisí na rozhodnutí a akcích mnoha zúčastněných. Konsolidace má naopak za úkol se z nejistoty vymanit, stanovit jasná pravidla a předejít demokratické regresi (Schedler 2001: 4). Také O'Donnell a Schmitter (1986) se přiklání k této definici a definují si demokratickou tranzici jako „*interval, nacházející se mezi jedním režimem a tím druhým.*“ Podstatné je najít hranici toho, kdy můžeme začít hovořit o tranzici a následně konsolidaci a také moment, kdy tyto dvě fáze můžeme považovat za ukončené.

Tranzice je zahájena ve chvíli, kdy začne původní režim zanikat a je ukončena ve chvíli, kdy ve státě vznikne nějaká forma demokracie (O'Donnell, Schmitter 1986: 6). Konsolidace přímo navazuje na tranzici k demokracii, která je končí s prvními svobodnými volbami, nebo ve chvíli, když se všichni důležití hráči shodnou, že návrat ke starému režimu nebo jiné formy autoritářského režimu je vysoce nepravděpodobný (Schmitter, Schneider 2004: 67, Schedler 2001: 6–7). Volby jsou nutnou, ne však dostačující podmínkou demokracie. Jejich průběhem je tranzice považována za ukončenou a nastupuje druhá, konsolidační fáze. V průběhu konsolidace mají demokraticky zvolení aktéři reálnou moc a minulý režim již nedejří formální nebo neformální oblasti moci. Obecně je možné definovat čtyři momenty, kdy můžeme hovořit o začátku tranzice: liberalizační reformy, liberálové ve vládě, lidová povstání a vnější podmínky. Prvním znakem tranzice může být moment, kdy autoritářská vláda začne samovolně prosazovat liberalizační reformy a poskytne tím obyvatelstvu více práv a svobod. Stejně tak začínáme hovořit o tranzici, pokud se k moci dostanou členové liberálního křídla ve vládě, kteří taktéž představí nové reformy. Mobilizace občanů může také značit změnu režimu a byla hlavní příčinou liberalizace režimu a následné demokratizace v zemích Střední a Východní Evropy. Jako poslední bod jsou uvedeny vnější

podmínky a režim se hroučí, pokud mu například zahraniční spojenci omezí podporu (Schedler 2001: 12–16).

Konsolidace je zahájena ve chvíli, kdy jsou dokonány první svobodné volby a je vnímána jako proces, který s největší pravděpodobností způsobí vzájemnou důvěru mezi politickými aktéry a institucemi. To v důsledku zapříčiní ochotu aktérů soutěžit podle předem stanovených pravidel a ucházet se o moc v předem vymezené oblasti. Cílem demokratické konsolidace je vyprodukovat takové instituce, které budou akceptovány všemi politickými aktéry a popřípadě také občany (Schmitter, Schneider 2004: 61–62). Pro potřeby této práce pracujeme s definicí Juana Linze a Alfreda Stepana (1996), kteří stanovují několik podmínek pro to, abychom mohli hovořit o konsolidované demokracii. První podmínka je existence státu, neboť bez státu zde nemůže být žádná demokracie. Druhá podmínka je tranzice k demokracii ukončena svobodnými volbami. Třetí podmínkou je demokraticky zvolená vláda, která dodržuje ústavu, neporušuje práva jedinců a vládne v rámci vlády zákona. Demokracii považujeme za konsolidovanou, pokud je zde fungující systém institucí, všeobecně známá pravidla a systém brzd a protiváh. Je to chvíle, kdy je demokracie považována za jediného hráče na scéně⁶. Jejich definice tedy zní: *„Demokracie je konsolidovaná, pokud se žádný z významných národních, sociálních, ekonomických, politických nebo institucionálních aktérů nesnaží o dosažení svých cílů nedemokratickými metodami nebo pokusy odštěpit se od státu. Demokratický režim je konsolidovaný, když většina společnosti, i v době významných krizí a ekonomických problémů věří, že demokratický způsob vlády a demokratické instituce jsou nejlepším způsobem, jak vládnout a když je podpora pro antisystémové strany v krizovém období relativně malá. Konečně, demokratický režim považujeme za konsolidovaný, pokud se všechny vládní i nevládní subjekty podřídí a zvyknou si na řešení konfliktů v mezích vlády zákona a ústavy.“* (Linz, Stepan 1996: 16). Konsolidace je tímto stavem považována za ukončenou. Je však nutné si uvědomit, že tento stav neznamená neotřesitelnost demokracie v budoucnosti. Demokratický režim se může zhroutit, pokud se ve státě objeví významná nedemokratická síla. Taktéž je třeba brát v úvahu, že konsolidace je proces, který nikdy nemůžeme považovat za ukončený a někdy se zastaví napůl cesty. Samotný režim může oscilovat mezi dobře a špatně konsolidovanou demokracií, s podstatnými rozdíly v kvalitě demokratických institucí.

---

⁶ V anglickém originále „the only game in town.“

1.1. Proměny konceptu občanské společnosti

Důležitost občanské společnosti ve vztahu k demokratické tranzici začala být v Evropě hojně skloňována v souvislosti s třetí vlnou demokratizace (Huntington 1993), avšak sama o sobě není v žádném případě konceptem novým. Občanská společnost bylo téma diskutované již ve starověkém Řecku a Římě, jenže tehdy byla z velké části ztotožňovaná se samotným státem (DeWiel 1997, Barndt, Carothers 1999). Tato interpretace našla své místo také u myslitelů na přelomu 17. a 18. století, jako byli John Locke, Adam Ferguson nebo Jean Jacques Rousseau, kteří si pokládali otázku, jak je možné, že se lidé sdružují do společenství (Tester 1992: 7). Spojení občanské společnosti a státu bylo důsledkem teorií společenské smlouvy, respektive byla stavěna do opozice k přirozenému stavu.

Úvahy Johna Locke (1992) o občanské společnosti byly zásadně ovlivněny právě jeho teorií o společenské smlouvě. Ta předpokládala, že společenskou smlouvu lidé uzavírají na dobrovolné bázi a díky ní se stávají svobodní. Avšak v rámci tohoto uspořádání musí být pro své vlastní dobro omezeni zákonem. Lidé, kteří uzavírají společenskou smlouvu tím odmítají žít v přirozeném stavu a automaticky formují občanskou společnost. Ta je pro ně symbolem bezpečí, představuje společenství, které se vymezuje vůči všemu barbarskému. Občanská společnost je pak nahlížena veskrze pozitivně. Je žádoucí se s ní asociovat, neboť je na ni nahlíženo jako na vyspělou (Vávra 2003: 349–352). Locke tedy definoval občanskou společnost jako protiklad přirozeného stavu, ale na rozdíl od občanské společnosti tak jak jí známe dnes ji z velké části ztotožnil se státem. Locke nicméně naznačuje, že občanská společnost se může stát ve výjimečných případech nástroj v boji proti státu, a to ve chvílích, kdy panovník zneužije společenské smlouvy a začne porušovat práva svých občanů. V ten moment se může občanská společnost vzbouřit proti panovníkovi, který ztratil její důvěru a svrhnout jej. Pak opět nastává přirozený stav (Tamtéž).

Radikální posun od tohoto vnímání představují myšlenky Georga Wilhelma Friedricha Hegela. Ten si vykládal občanskou společnost jako ekonomickou sféru, která stojí mezi státem a rodinou a každý jedinec se v ní snaží uspokojit především své vlastní zájmy před těmi celospolečenskými (Bratton 1989). Stát je podle něj hráč, který se snaží uspokojit zájmy občanů a připisuje mu dokonce až božský význam. Z toho vyplývá i jeho pohled na občanskou společnost a demokracii jako celek. Situace, kdy lid rozhoduje sám o sobě pokládá za tu nejhorší možnost a tuto úlohu přikládá státu, který rozhoduje a ví, co je pro občany nejlepší (Vávra 2003). U Hegela však již můžeme vidět oddělení vnímání občanské

společnosti a státu, když je považuje za dvě na sobě nezávislé (nebo aspoň v nevelké míře) závislé sféry. V podobném duchu občanskou společnost popisují také Marx a Engels, kteří ji vidí pouze jako prostředek kapitalistů k dosažení vlastních cílů, nicméně ji staví nad stát, a to v tom duchu, že je stát občanskou společností ovládaný (Rakner 1992: 28).

Mezi prvními, kteří začali rozlišovat mezi občanskou společností a státem byli Adam Ferguson and Thomas Paine (Rakner 1992), avšak jak připomíná Henk Woldring (1998: 363), průkopníkem vnímání občanské společnosti tak, jak jí známe dnes byl až Alexis de Tocqueville, který v 19. století označil termínem občanská společnost všechny svobodné asociace, které jsou nezávislé na státu a slouží k tomu, aby hrály roli prostředníka mezi občany a státem a také k tomu, aby občanům dopomohly k získání jejich práv a svobod. Stejně jako demokracii chápe i občanskou společnost nejen jako způsob vlády, ale také způsob života. V této rovině to znamená, že cílem aktivity v občanské společnosti je zejména zájem na veřejném blahu společnosti. A. de Tocqueville si uvědomuje, že demokracie není založena jen na volbách, ale také na spontánním vzniku sdružení a asociací nezávislých na státu. Organizace občanské společnosti pomáhají občanům se aktivně podílet na veřejném životě, vychovávat je k participaci (nejen volební) a tím tak bránit vzniku tyranie, jelikož podle něj má občanská společnost hrát také roli hlídacího psa (Vávra 2003).

Müller (2003) zmiňuje, že A. de Tocqueville dělí svou koncepci občanské společnosti do čtyř dimenzí. Za prvé je to legitimizační funkce občanské společnosti a její nezávislost na státu, kterou považuje za extrémně důležitý prvek, jelikož hodnoty a zájmy vytvořené v rámci občanské společnosti pocházejí od lidu, a ne od státu. Občanská společnost v této dimenzi představuje most mezi politickou mocí a občany. Druhým bodem je pak participační funkce občanské společnosti, která umožňuje občanům prosazovat své zájmy bez toho, aniž by museli vstupovat do politiky, vzdělávat se v různých oblastech podle svého zájmu a učit je schopnosti zastávat a prosazovat pravidla demokratického vládnutí. Třetí dimenzí je role tzv. hlídacího psa. V rámci té by měla občanská společnost monitorovat chování státní moci, zajišťovat, aby se moc nerozpínala a pokud se to stane, bude na tuto skutečnost aktivně upozorňovat. Konečně, OS plní integrační funkci, což se nejvíce projevuje ve chvílích, kdy chceme dosáhnout určitého cíle, ale potřebujeme, aby naše jednání bylo podpořeno osobami se stejnými zájmy. OS se velkou mírou podílí na tom, aby byl hlas jednotlivce slyšet, sdružuje občany se stejnými zájmy a buduje pocit sounáležitosti k politické společnosti a státu. Důležitým faktem je také to, že lidé, kteří projeví své názory na platformě OS mají pocit, že se o jejich názory někdo zajímá, že byli vyslyšeni a budou tuto možnost mít kdykoliv v budoucnu, pokud jejich požadavky nebyly realizovány.

Na Tocquevilla později navázal také Antonio Gramsci (1948). Jeho názory na občanskou společnost se zabýval Bobbio (1988), který uvádíže A. Gramsci rozlišoval mezi politickou a občanskou společností. Zatímco politická společnost měla přímý přístup k moci, možnost podílet se na vládě a ovlivňovat soudní struktury, občanská společnost sloužila zejména k tomu, aby v lidech pěstovala etické hodnoty. Jak A. de Tocqueville tak A. Gramsci tedy připisovali občanské společnosti pozitivní roli a naopak W. G. Hegel, K. Marx i F. Engels viděli v občanské společnosti prostředek, který sloužil především jako benefit pro buržoazii. Tocquevillovo vnímání občanské společnosti je však do velké míry pouze normativní koncept a skutečné fungování občanské společnosti se od teorie do jisté míry liší. Problematický je také fakt, že pod termínem občanská společnost si každý představí něco trochu jiného a běžně se stává, že se tento termín změnil na prázdné politické heslo.

Občanská společnost je společně s trhem a politickou sférou vnímána jako základní prvek demokratického státu (White 1994), neboť občanská společnost je vnímána jako jev, který obohacuje společnost a činí demokracii kvalitnější. (Durkheim, Mill, Tocqueville in Newton 2001) Různí autoři nazývají organizace nezávislé na státu různě, Bratton (1989) je nazývá nevládními organizacemi, Hyden (1983) dobrovolnými asociacemi a Bayart (1986) používá klasické označení občanská společnost. Za občanskou společnost tedy považujeme tu část společnosti, která není součástí státu, trhu ale ani nejzákladnějších jednotek společnosti, jako je rodina nebo jednotlivec. Různí autoři definují občanskou společnost různě, avšak všichni se ve většině případů shodnou na tom, že je to sféra samostatně organizujících se uskupení, nezávislá na státu, která se snaží prosazovat vlastní zájmy a tvoří solidární prostředí a nejsou zakládány za účelem osobního obohacení jedinců. (Diamond 1994, Linz, Stepan 1996, Tester 1992, White 1994, Putnam 1993) Nezávislost na státu je podle všeho centrálním prvkem novodobého vnímání tohoto konceptu, avšak ani ta nemůže být absolutní.

Gordon White (1994) zahrnuje do občanské společnosti organizace jako odbory, profesní asociace ale také organizace, které bychom neoznačili za „občanské“, což jsou například nacionalistická uskupení nebo náboženská, fundamentalistická nebo etnická uskupení. Lise Rakner (1992: 47) naopak nezahrnuje do občanské společnosti žádné organizace, které nemají interakci se státem čili volnočasové skupiny, náboženská hnutí atd., a marxisté zásadně spojují vzestup občanské společnosti s nárůstem kapitalismu (White 1992). Tyto odlišné přístupy představují problém při pokusech o definici občanské společnosti. Mudde a Kopecký (2003) jsou si vědomi tohoto rozkolu při hledání definice, a proto (podobně jako White 1992) představili termín „neobčanská společnost“. Neobčanská

společnost představuje kritiku právě těch konceptů, které nezahrnují důležité komponenty společnosti do definice občanské společnosti, jako jsou například i zdánlivě „neobčanská“ hnutí typu mafie nebo Ku Klux Klanu. V tomhle případě je ale obtížné tvrdit, že je občanská společnost prospěšná pro demokracii, když v ní působí také nedemokratická hnutí.

Larry Diamond (1994) navrhl definici občanské společnosti, která z velké části postihuje vše, co by mohlo být zahrnuto do současného vnímání občanské společnosti. Jeho definice zní takto: *„sféra organizovaného sociálního života, založena na spontánním a dobrovolném zapojení všech jejích členů, z velké části soběstačná a nezávislá na státu, omezena právním řádem nebo souborem sdílených pravidel.“*⁷ (Diamond 1994: 5). Z definice je vyloučen jednotlivec, rodina, veškeré spolky, které jsou orientovány dovnitř (rekreační, zábavní nebo spirituální), organizace, které se zaměřují na profit nebo firmy a spolky, které vznikají za účelem přímo ovlivňovat státní moc jako jsou například politické strany. I přesto, že organizace patřící pod občanskou společnost jsou nezávislé na státu, existuje určitá míra závislosti, která se projevuje například tak, že občanská společnost vyhledává ochranu státu a pomoc při zabezpečení její nezávislosti. Občanská společnost také legitimuje autoritu státu, ale jen v tom případě, je-li založena na vládě zákona. Existuje mnoho organizací, které naplňují definici o občanské společnosti. Jsou jimi například hospodářské organizace, kulturní organizace, mezi něž patří náboženské, etnické spolky a všechny ty organizace, které se snaží bránit hodnoty, kulturu a zvyky dané země. Jsou zde zahrnuty vzdělávací a zájmové organizace, sloužící k rozvíjení znalostí a společných zájmů anebo rozvojové organizace, které jsou zaměřeny především na zvelebování okolí a zkvalitňování života v komunitě. Posledním typem jsou tzv. issue-orientated sdružení, zaměřující se na jednotlivé specifické problémy ve společnosti, například feministické nebo environmentální organizace (Tamtéž 1994: 6–7).

Alfred Stepan (1988: 3–4) o občanské společnosti hovoří především v souvislosti s pády autoritářských režimů v Latinské Americe. Občanská společnost je podle něj sféra, kde se sdružují organizace napříč všemi sociálními třídami za účelem sjednocení a lepší příležitosti vyjádřit své požadavky a zájmy. Řadí do ní organizace jako jsou ženská či feministická hnutí, náboženská uskupení či kulturní nebo etnické asociace. Naopak striktně odmítá zařazení politických stran či legislativy do řad občanské společnosti, pro jejich

---

⁷ V originále je občanská společnost definována jako *„realm of organized social life that is voluntary, self-generating, (largely) self-supporting, autonomous from the state, and bound by a legal order or set of shared rules.“*

propojení se státem. Podle něj jsou tyto organizace součástí spíše politické než občanské společnosti. Politická společnost je i v autoritářském režimu přímo podřízena státu, zatímco občanská společnost si v nedemokratických systémech uchovává svou neutralitu. Podstatné je rozlišit, co přesně znamená neutralita na státu, když mluvíme o občanské společnosti. Lise Rakner (1992: 53) ji zakládá především na způsobu financování organizací občanské společnosti. Pokud jsou tyto organizace finančně závislé na státu nebo politických stranách, nemůžeme je považovat za nezávislé, a tudíž nemohou být považovány za součást občanské společnosti. Toto absolutní oddělení občanské společnosti a státu je do jisté míry problematické zejména v autoritářských režimech, kdy organizace občanské společnosti mnohdy nemají možnost být neutrální, ačkoliv se o to snaží.

1.2. Občanská společnost a demokratizace

Občanská společnost jako hnací síla demokratizace začala nabírat na důležitosti v 70. a 80. letech 20. století v souvislosti s demokratizační vlnou v Jižní Evropě, později v Latinské Americe a Středovýchodní Evropě a v době pádu komunistických režimů. Do povědomí se dostala především díky opozičním skupinám jako byla například polská Solidarita nebo Občanské fórum v Československu. Dnes je vnímána jako jeden z nedůležitějších motorů demokratické tranzice a konsolidace (Threlfall 2008: 930). Akademici jako Linz a Stepan (1996), Putnam (1993, 2000) nebo Diamond (1994) se shodují, že občanská společnost má pozitivní vliv na tranzici k demokracii, její konsolidaci a následné uchování demokracie. Mnohdy je dokonce vnímána jako jedna ze dvou základních podmínek pluralitní demokracie, společně s Dahlovou polyarchií (Dahl in Rakner 1992: 30–31) a na občanskou společnost a dobrovolné asociace je nahlíženo také jako na klíč ke zdravé demokratické společnosti.

Občanská společnost zastává mnoho funkcí, podporujících kvalitu demokracie jako je například její funkce jako „škola demokracie“, pomáhá utužovat důvěru mezi členy společnosti a učí je toleranci k rozdílnosti, nebo jiným názorům. Zároveň učí členy formulovat vlastní názory a ty potom obhajovat, vyjednávat o nich a dělat kompromisy (Putnam 1993, 2000). Belloni (2008: 186) vyzdvihuje pozitivní funkci dobrovolných spolků zejména v období válečných konfliktů a následné demokratizaci, kdy občanská společnost může dokonce nahrazovat roli státu v případech, kdy například selže zásobování a Howard (2002) pak na podporu této teorie říká, že právě slabá a nedostatečně rozvinutá občanská

společnost v Rusku a Bělorusku částečně zapříčinila selhání demokratizačních snah po rozpadu Sovětského svazu.

Larry Diamond (1994) navazuje na Putnamovy myšlenky a rozvádí funkce občanské společnosti. Její nejdůležitější roli nachází právě v její demokratické funkci, která se projevuje zejména tak, že dohlíží na státní moc, omezuje ji a popřípadě upozorňuje na její excesy. Děje se to především způsoby jako jsou kontrola správně probíhajících voleb, upozorňování na manipulaci s volebními výsledky nebo podpora přístupu k informacím nejen v rámci svobodného tisku, ale také šíří informace do většinové společnosti. Dále představuje prostor, kde se její členové učí participovat v demokratických rozhodovacích procesech, prohlubují své schopnosti demokratického rozhodování, učí se svým právům a povinnostem v rámci demokracie a také se učí respektovat práva ostatních občanů ve společnosti. Občanská společnost poskytuje vzdělání tykající se demokratické společnosti a politické kultury, její členové se učí důležitým schopnostem vládnutí a zkvalitňování demokracie. Organizace občanské společnosti také poskytují důležitou platformu pro formulaci názorů jedinců, artikulaci požadavků a reprezentaci jejich zájmů, a to především pro ty, kteří pocházejí ze znevýhodněných skupin ve společnosti (rasové a etnické menšiny, ženy nebo sexuální menšiny) a nemají možnost být reprezentováni jinak. Jako poslední Diamond uvádí legitimizační funkci. Občanská společnost má moc legitimizovat konání státu, pokud se chová podle zásad politické kultury a tím tak přimět občany, aby se podvolili pravidlům, která stát vynucuje, a to na dobrovolné bázi. (Diamond 1994, 7–10) I z těchto důvodů je občanská společnost viděna jako prvek, který napomáhá demokratizaci.

Demokratická funkce velmi záleží na povaze organizací v občanské společnosti a avšak někteří akademici (Berman 1997, Eckstein in Berman 1997, Chambers, Kopstein in Warren 2011) tvrdí, že rozvinuté dobrovolné organizace nemusí být pro demokracii nutně výhodou. Pokud některé části neakceptují demokratická pravidla hry, podporují autoritářské tendence nebo formy vládnutí a jejich cíle nejsou v souladu s demokratickými cíli a hodnotami společnosti, nemůžeme očekávat pozitivní vliv na demokracii (White 1994). Čili tvrzení, že občanská společnost zkvalitňuje a napomáhá demokracii, nemusí být nutně pravdivá, protože pokud tato společnost neobsahuje demokratické ideály, demokratizace ani vzkvétající demokracie není zaručena (Bayart 1986). Sheri Berman tento jev demonstruje na příkladu Výmarské republiky v období mezi dvěma světovými válkami⁸ a kritizuje nástupce

---

⁸ Výmarská republika (1918–1933), která i přes to, že měla rozsáhlou síť spolků a rozvinutý veřejný život nedokázala udržet demokratický režim a zvrhla se v diktaturu.

Alexise de Tocquevilla, kteří na tuto skutečnost často neberou ve svých výzkumech ohled. Demokracie tudíž potřebuje v občanech probouzet pocit společného zájmu a závazku ve společnosti (Berman 1997: 565). Ve společnosti tedy může probíhat čilý veřejný život, spolků může být mnoho, avšak pokud je většina těchto organizací nedemokratického charakteru, je zde velká pravděpodobnost, že občanská společnost pozitivně neovlivní demokratický vývoj v zemi, ale spíše kvalitu demokracie zhorší, nebo, stejně jako v případě Německa ji zničí úplně (Eckstein in Berman 1997).

Spolky v občanské společnosti musí být založeny na bázi solidarity a vzájemné důvěry, a ne na hierarchickém uspořádání a vykořisťování. Putnam (1993) za hierarchické organizace označuje italskou Mafii nebo církve a z toho důvodu je nezahrnuje do občanské společnosti, avšak církve je například v USA vnímána jako jeden ze stavebních kamenů občanské společnosti. Jako podobný případ můžeme uvést i skautské organizace, které jsou taktéž organizovány hierarchicky, avšak demokracii ve většině případů neohrožují (Berman 1997).

Na základě toho můžeme pouze některé organizace občanské společnosti označit jako demokratické. Larry Diamond (1994: 11–13) podává detailní popis všech prvků dobrovolných organizací, které můžeme považovat za demokratické a obohacující demokratickou společnost, ale zdůrazňuje, že ne všechny mají stejný potenciál ovlivnit demokratické směřování. Prvním bodem v jeho výčtu jsou cíle a prostředky, které organizace používají k dosažení svých cílů. Jejich prostředky musí být demokratického charakteru, organizace musí jednat v mezích zákona. Pokud se organizace snaží podrývat autoritu demokratického státu, převzít jeho moc či jej zlikvidovat, nemůžeme je považovat za subjekty demokratického charakteru, a tudíž součást občanské společnosti. Dále je zde úroveň institucionalizace organizace. Při té platí, že čím vyšší je, organizace je stabilnější a tím více pak přispívá ke stabilitě demokratického režimu.

Další z rysů důležitých pro dobré fungování demokratické funkce občanské společnosti je míra vnitřní demokracie jednotlivých organizací. Díky praktikování demokratických pravidel uvnitř organizací si členové osvojí principy demokratického rozhodování, zodpovědnost a transparentnost a budou je přenášet dále. Ne vždy však nedostatek vnitřní demokracie znamená negativní dopad na demokratickou funkci občanské společnosti, pokud by v organizaci stále bylo místo pro pluralismus a reprezentaci rozličných zájmů. Tento jev by ale v dlouhodobém hledisku skutečně mohlo přinést negativa, neboť by se tento způsob rozhodování institucionalizoval (Schmitter in Fioramonti 2005). Pluralismus je tedy další zásadní bod, neboť učí organizace a jejich členy ze stejných sektorů

spolupracovat a činí sektor méně náchylný. Pokud jedna organizace zmizí, její činnost a obhajobu zájmů jejich členů převezmou ostatní organizace. Pluralismus je tedy pozitivní pro kvalitu demokracie. S tím taktéž souvisí také možnost členů vstupovat do odlišných organizací podle svého výběru, a dokonce být členy více rozdílných organizací, která podporují různá zaměření svých členů. Tato situace poté vede k tomu, že se začínají nabourávat třídní, náboženské nebo etnické sktruktury. Občanská společnost tedy nemá za cíl ovládnout život svých členů a udržet je věrné jedné organizaci (Diamond 1994: 12–13).

Fioramonti (2005) souhlasí s Diamondovou charakteristikou, nicméně rozvádí vztah občanské společnosti a státu. Normativní teorie vždy předpokládají naprosté oddělení dobrovolných asociací a státu a zobrazují ji jako sféru bojující proti státní moci. Realita je však poněkud obtížnější, jelikož je ne vždycky možné zajistit nezávislost organizací na státu. Tento problém se objevuje především v souvislosti s financováním organizací občanské společnosti, a především v rozvojových zemích, kde by občanská společnost bez státních financí často nepřežila. Organizace občanské společnosti jsou tedy do různé míry závislé na státu a na základě této závislosti se pak formuje vztah státu a občanské společnosti v demokracii. Někde občanská společnost funguje na principu korporací, jinde se podílí na vytváření legislativy a některé státy neberou sociální roli občanské společnosti na vědomí vůbec. Další forma závislosti na státu je zapojení v politických stranách. Nemůžeme ignorovat fakt, že mnoho organizací prospěšných pro demokratizaci vzniklo jako podpora určité politické straně, která se v autoritářském režimu netěšila velké podpoře ze strany státu a mnohokrát byla perzekuována. To, že stát zakázal činnost politickým stranám vedlo k vytvoření sociálních hnutí na podporu jejich myšlenek nebo politických cílů. I když je tedy závislost na státu u občanské společnosti nežádoucí, nemůžeme ignorovat fakt, že v realitě tento vztah do větší či menší míry existuje.

Mimo zmíněných výhod však má občanská společnost také další funkce při přechodu od autoritářského režimu k demokracii. Lucan Way (2014: 37) vyzdvihuje tři dimenze silné občanské společnosti a její role při procesu tranzice k demokracii. První dimenzi nazývá „dopravní policista“⁹ a signalizuje, že se občanská společnost aktivně podílí na udávání směru během procesu tranzice. Projevuje se formou organizací protestů, demonstrací i kritikou odcházejícího režimu. Pokud je občanská společnost takto aktivní, je velmi pravděpodobné, že se v budoucnu bude účastnit ovlivňování politických rozhodnutí. Ačkoliv je tato funkce důležitá, sám dopravní policista nemůže přimět auta, aby vyjela do

---

⁹ V anglickém originále „traffic cop“

ulic čili tato dimenze není spojená s mobilizační funkcí ve společnosti. Tu zajišťuje dimenze nazývaná tzv. dispatcher, což všechny organizace, které dokáží přimět občany, aby vyšli do ulic. Jaké příklad můžeme uvést americkou NRA¹⁰, která je schopna zaktivizovat občany USA na podporu legislativy spojenou s právem držet zbraň. Třetí popsanou dimenzí je institucionalizace neboli dimenze stability. Je důležité rozlišit, zda jsou protesty organizovány institucionalizovanými organizacemi s dlouhou historií ve společnosti, nebo organizacemi, které vznikly pro potřeby demokratizace. Občanská společnost je také podle Diamonda (1994) jeden z hlavních hnacích motorů úspěšného konsolidačního procesu. Čím aktivněji se organizace chovají, tím je větší pravděpodobnost, že vyprodukují kvalitní konsolidovanou demokracii. Dosáhnout toho především tak, že bude kooperovat se státem a poskytovat důležité rady a námítky při ustavování základních rysů nově vznikající demokracie a upozorňovat na excesy státu v těchto fázích.

Jedním z cílů této kapitoly bylo nalezení definice občanské společnosti. Pro účely této práce budeme používat definici Larryho Diamonda, který definuje občanskou společnost jako *„sféru organizovaného sociálního života, založenou na spontánním a dobrovolném zapojení všech jejích členů, z velké části soběstačnou a nezávislou na státu, omezenou právním řádem nebo souborem sdílených pravidel.“* Tuto definici je však třeba upravit, a v souvislosti s demokratizací politického systému doplnit důležitým prvkem, kterým je nutnost demokratické povahy spolků založené na vzájemné solidaritě, toleranci a vnitřní demokracii, ale také na kontrole státního aparátu a dohlížení na jeho excesy.

---

¹⁰ National Rifle Association je americká nevládní organizace, jejíž hlavním cílem je bránit právo amerických občanů na držení zbraně.

2. Vývoj občanské společnosti v Tunisku

Vývoj občanské společnosti v Tunisku během 20. století až do roku 2011 byl velmi turbulentní, avšak v porevoluční době se ustálil. Tato kapitola analyzuje vztah státu a občanské společnosti ve dvou etapách vývoje Tuniska: v období autoritářského režimu a poté v porevolučním období tranzice k demokracii po roce 2011. V období autoritářského režimu je kladen důraz především na skutečnost, že občanská společnost byla do velké míry závislá na státu. Míra závislosti se samozřejmě měnila v závislost na osobě prezidenta anebo na ekonomických a sociálních podmínkách v zemi. V předrevolučním období byly ve vztahu ke státu důležité především organizace s jasnou organizační strukturou, jako je UGTT. Ostatní typy organizací, jako například volně organizovaná zájmová sdružení nehrály velkou roli, neboť neměly dostatečnou sílu o moc se státem bojovat. Po roce 2011 se pak zaměříme především na pokračování vztahu největšího odborového svazu UGTT a státu a také na nově vznikající organizace s volnou organizační strukturou, které měly za cíl dohlížet a monitorovat počínání nově vznikajícího režimu.

2.1. Občanská společnost v období autoritářského režimu

Občanská společnost v Tunisku a celém arabském světě prošla koncem 20. století značnou proměnou. Ve 20. století byl ústřední vztah tuniské občanské společnosti a státu. O občanské společnosti je v tomto období možné hovořit prakticky pouze jako o „vládních“ nevládních organizacích, zejména díky jejich úzkému vztahu se státem (Halaseh 2012: 259). Tunisko mělo před revolucí jednu z nejlépe rozvinutých občanských společností v regionu, avšak vztah se státem brzdil její růst i přesto, že Tunisko mělo skoro až ideální podmínky k jejímu rychlému rozvoji. Jedná se o relativně národnostně homogenní stát bez zásadních rozdílů v politické identitě. Díky absenci nerostného bohatství nehrozí tzv. rentiérský efekt¹¹ typický pro bohaté státy Středního východu/arabského světa. Především však Tunisko disponuje dobře rozvinutou, vzdělanou střední třídou (Boose 2012). Paternalistické tendence autoritářského státu však zabránily rozvoji občanské společnosti, jelikož společnost jako taková nebyla státem viděna jako dostatečně vyspělá na to, aby o sobě mohla sama rozhodovat (Bellin 1994: 509–510).

---

¹¹ Rentiérský efekt umožňuje státům, bohatým na nerostné bohatství, udržovat velmi nízkou míru zdanění a poskytovat svým občanům nejrůznější benefity. Za to vše požaduje neúčast občanů na rozhodovacích procesech. Tento efekt zpomaluje demokratizaci, jelikož brání nastoupení modernizačnímu efektu, a tedy vyprodukovat strukturální a sociální změny ve státě (Ross, 2001: 327–328).

V 90. letech se stát začal velmi snažit o kontrolu každého aspektu volného sdružování a podmanit si všechny již existující organizace pro vlastní účely. Později též jako důsledek evropské politiky sousedství začaly členské státy EU tlačit na režimy v Severní Africe se snahou liberalizovat je. S Tuniskem a ostatními státy v regionu byly uzavřeny série dohod, které přislíbily hlubší politické vztahy, uzavření sociálního a kulturního partnerství a také spolupráci v oblasti bezpečnosti. Na oplátku Evropská unie požadovala liberalizaci režimů, což se i z části povedlo. Tunisko, podobně jako ostatní státy, se však naučilo, jak se adaptovat na mezinárodní požadavky a zároveň si udržet silnou pozici uvnitř režimu (Deane 2013: 9). Aby lídři splnili podmínky západních zemí, začali povolovat vznik organizací občanské společnosti, avšak dovolovali jim existovat pouze v rámci monopolu státu, ne mimo něj. Organizace tak byly důsledně kontrolovány a regulovány (Tamtéž). Těmito kroky splnily režimy v Severní Africe mezinárodní požadavky na liberalizaci režimu a zároveň si uchovaly kontrolu nad domácím děním.

Abychom však vztahům tuniského režimu a občanské společnosti porozuměli důkladně, je nutné nejprve představit fungování občanské společnosti v období prvního prezidenta Habiba Burgiby a druhého prezidenta Zín Abidina Ben Aliho. V 60. letech bylo Tunisko zemí, která měla v regionu k demokracii nejbližší, a to zejména pro svou prozápadní orientaci politických elit, progresivní politiku a tradici reform a otevřenosti. Občanská společnost prosperovala, zejména v období boje za nezávislost a také si v průběhu času vyvinula tzv. samoregulační schopnost. Pokud se stát ocitl v krizi, Tunisané připustili vládu pevné ruky a silnější zásahy státu do politiky, která by znamenala nastolení pořádku. Když nebezpečí pominulo, existující společenské síly usilovaly o zvrácení tohoto stavu, zejména pokud stát získal v průběhu tohoto období až příliš velkou moc. Lidé předpokládali, že občanská společnost se takto bude chovat i v případě, kdy se do čela státu dostal Ben Ali, což se však nestalo, a to zejména právě díky specifickým přístupům Burgiby a Ben Aliho k občanské společnosti (Alexander 1997: 34).

Habib Burgiba při nástupu do čela Tuniska oplýval velkou legitimitou, jelikož při boji za nezávislost sehrál zásadní roli jako mluvčí a vyjednávač pro nacionalistické hnutí. V roli prvního prezidenta nezávislého Tuniska se mu podařilo obratně konsolidovat moc nad stranou a státní správou tak, že nejprve přiděloval posty loajálním členům a poté je jich zase zbavoval. Tím, že vytvořil tento pocit nejistoty a situoval se do role člověka, který funkce dává a zase bere, si kolem sebe vytvořil velký okruh loajálních spolupracovníků. Konsolidoval proto moc efektivněji, než kdyby k tomu použil strach a represe. Podobný způsob použil při začleňování občanské společnosti, zejména odborů, do státních struktur.

Burgiba tajně podporoval nepokoje pracovníků a části odborových svazů, které nesouhlasily s centrálním vedením. To vše dělal za účelem podkopání legitimacy centrálního vedení, které díky tomu ztratilo legitimitu. Burgiba na jejich místa opět dosadil loajální lidi a odborové svazy znovu sjednotil do jednoho celku. Stejná taktika byla použita i ve vztahu s dalšími pracovními a studentskými hnutími. Tajně podrýval autoritu vedení, a poté si je snažil usmířit vyjednáváním. Roli hrál také fakt, že Burgiba byl schopen zajistit, aby při protestech a demonstracích proti režimu nezasahovala armáda, čímž si získal důvěru a všeobecně sdílený pocit toto, že dokáže zajistit sociální smír (Alexander 1997: 36–37). Občanská společnost se tudíž nemohla z velké části bránit proti autoritářským praktikám, jelikož její vedení bylo loajální režimu.

Ben Ali postupoval jinak než jeho předchůdce. Tím, že nebyl příliš známý a spíše tiše postupoval armádní hierarchií a bezpečnostními složkami, neměl na začátku své vlády zajištěnou tak velkou masovou podporu jako Burgiba. Ben Ali neměl ani síť svých příznivců ve státní správě, kteří by mu pomohli udržet moc. Tu si snažil zajistit dvěma způsoby. Zbavil se nepotřebných postů ve straně, například premiéra, který se mohl projevit jako silný hráč a obklopil se v kabinetu výhradně svými lidmi. V přístupu k občanské společnosti si ze začátku počínal stejně jako Burgiba, nebo se o to aspoň pokoušel. Hlavním cílem bylo zpřetrhat pouta mezi elitami a lidem, které se za Burgiby formovaly v rámci občanské společnosti a tím jí odepřel i ten minimální přístup k rozhodovacím procesům, který měla. Pokoušel se také o kooptaci, avšak nebyl tak obratným stratémem jako Burgiba, a proto jeho praktiky brzy vyšly najevo. Vzvedmula se proti němu velká opoziční skupina v čele s Tuniskou národní frontou spásy, reprezentující všechny tuniské opoziční skupiny. Z toho důvodu se Ben Ali uchýlil k represím. Díky nim se stal z aktivity v rámci občanské společnosti velký risk, zejména pokud se nejednalo o organizace pod správou státu (Tamtéž: 37). Pod Burgibou měla občanská společnost aspoň nějakou autonomii, vztah s elitami a možnost do jisté míry ovlivňovat vládní politiku. Avšak s příchodem Ben Aliho a nástupem represivních opatření občanská společnost ztratila i ten poslední zbytek nezávislosti a stala se pouhou loutkou režimu.

I přes rozdílný přístup obou prezidentů k občanské společnosti se jejich vztah s ní měnil, například v závislosti na ekonomických podmínkách. Rozporuplný vztah občanské společnosti a státu je možné demonstrovat na příkladu Tuniského generálního odborového svazu (dále jen UGTT¹²), největšího odborového svazu v Tunisku. UGTT se aktivně podílel

---

¹² Pochází z francouzského originálu Union Générale Tunisienne du Travail

na získání nezávislosti na Francii, a právě tento prvek byl důležitý v dynamice vztahu mezi Burgibou a UGTT. Prvnímu prezidentovi se totiž nepodařilo si UGTT úplně podmanit svou taktikou vyvolávání rozporů, jelikož mnoho členů UGTT zůstalo loajální vedení, které se přímo podílelo na získání nezávislosti. V průběhu vlády obou prezidentů se UGTT někdy ocitl pod velkým tlakem státu a někdy fungoval relativně autonomně (Bishara 2014). V rozmezí mezi lety 1978 a 1985 dokonce stál aktivně v opozici a vyvolal několik generálních stávek pro zvýšení mezd, které však vždy byly potlačeny. Největší stávka se udála v roce 1978 a přezdívá se jí Černý čtvrtek, jelikož při vládních represích zemřelo 42 lidí a dalších 325 bylo zraněno (Deane 2013: 13). Naopak v 60. a 90. letech UGTT respektoval režim, a to do té míry, že se jeho členové podíleli také na volební kampani Ben Aliho v roce 1995 a 1999 (Bishara 2014).

V posledních letech před revolucí však vedli aktivisté v UGTT boj především proti zkorumpovanému vedení v lokálních a regionálních jednotkách UGTT, v mnoha případech dosazených režimem. Jedním z nejvážnějších střetů aktivistů a režimu byly protesty v hornickém regionu Gafsa v roce 2008, který byl zároveň sužován vysokou mírou nezaměstnanosti. Hlavním důvodem střetů bylo podezření na upřednostňování rodinných příslušníků členů UGTT při najímání pracovníků do Fosfátové společnosti v Gafse. Zde vypukla stávka organizovaná Generální unií tuniských studentů, příznivci komunistické strany Tuniska a také nezávislími členy UGTT. Mnoho nezávislých občanů také protestovalo proti vysoké nezaměstnanosti a špatné ekonomické situaci v regionu, který byl režimem opakovaně zanedbáván. Protesty se vyhrotily do té míry, že režim zakročil a pozatýkal několik aktivistů. Tato akce vyvolala další demonstrace a nepokoje, které trvaly celých šest měsíců a zapojily se do nich manželky uvězněných aktivistů, členové lokálních odborových svazů a také učitelé z regionu (Achcar 2013: 123–124, Chomia 2014: 30–32).

Vztah občanské společnosti a státu v období autoritářského režimu se tedy vyznačoval obdobími relativní autonomie v 70. a 80. letech a také momenty, kdy byla občanská společnost velmi ovlivňována státem, jako například v 90. letech. Zatímco první prezident Burgiba přistupoval k občanské společnosti zejména tak, že se jí snažil podmanit a včlenit do státních struktur, jeho nástupce Ben Ali se nebránil proti občanské společnosti použít represivní prostředky. Privilegované postavení mezi organizacemi občanské společnosti měl odborový svaz UGTT, který se aktivně stavěl do opozice proti režimu, zejména na lokální a regionální úrovni a hrál klíčovou roli v událostech, které se odehrály v roce 2010.

2.2. Role občanské společnosti během revoluce až do prvních svobodných voleb

Demonstrace a protirežimní protesty vyvolané sebeupálením pouličního prodejce Mohameda Bouaziziho ve městě Sidi Bouzid nepřišly znenadání, ale předcházela jim série povstání a rebelií v předchozích letech. Ta byla motivovaná především socioekonomickými důvody, jelikož v období patnácti let před revolucí dramaticky vzrostla nezaměstnanost, a to zejména mezi mladými absolventy vysokých škol. Koncem roku 2010 míra nezaměstnanosti dosahovala téměř 25 %, z toho většinu tvořili mladí lidé do 35 let (Achy 2011: 8). Ekonomické potíže Tuniska byly signalizovány také neustále rostoucími cenami potravin, a to zejména z důvodu zvyšující se ceny pšenice. Ta mezi období od června 2010 do února 2011 vzrostla téměř o polovinu (Challand 2011: 275).

Do protestů se nejprve zapojili mladí lidé, nespokojeni s ekonomickou situací především v chudších industriálních regionech, ale protesty brzy dosáhly rozměrů celonárodního charakteru, když se začaly přidávat další složky společnosti, nehledě na sociální status, věk, pohlaví nebo vzdělání (Willis 2016: 32). To, co původně začalo jako pokus upozornit režim na špatné ekonomické podmínky se brzy stalo hnutím, které chtělo režim svrhnout.

Revoluce vyvolaná mladými a nezaměstnanými si s postupem času začala nacházet své příznivce i v jiných částech společnosti. Střední třída se začala podílet na stávkách, byť tomu tak bylo jen pár dnů před odchodem Ben Aliho z čela státu. Největšími odpůrci režimu ze střední třídy a velkých měst byly právnické asociace, které svolaly demonstrace na 28. prosince 2010 a o tři dny později se připojili k celonárodním demonstracím. Právníci představovali silnou opozici vůči Ben Aliho režimu ještě před revolucí. Byli velmi aktivní v lidskoprávních organizacích a politických stranách. Zejména jim vadil způsob, jakým režim používal zákon proti svým protivníkům a jak z něj profitovali ti, kteří s režimem spolupracovali (Tamtéž: 35–37). Mezi další organizace, které se zapojily do protestů po boku mladých relativně brzy, patřila Tuniská liga lidských práv, Tuniská asociace pro demokratické ženy, Národní syndikát tuniských žurnalistů ale také největší odborový svaz UGTT (Honwana 2013: 66). Na počátku tranzice tedy nebyla občanská společnost natolik zapojena do protestů a začala se na nich podílet až později. Tuniský novinář Béchir Ben Yahmed poznamenal, že „*žádná strana, unie ani politik nedal povel k povstání a žádný z nich nebyl ani zapojen do protestů*“ (Ben Yahmed in Cavatorta 2012: 77). Důvody pro toto jednání vycházely z toho, že režim v minulosti většinu organizací občanské společnosti koptoval, a proto tyto organizace neměly prostor, jak na režim zaútočit. Mnoho organizací

také začalo reprodukovat autoritářské přístupy ve své vnitřní struktuře a zejména pak ve chvíli, kdy začaly spolupracovat jedna s druhou (Cavatorta 2012: 77).

UGTT měl velkou legitimitu k jednání, která vycházela z předchozího působení svazu v boji proti režimu. Jeho role v boji za nezávislost, boj o neutralitu během éry dvou tuniských prezidentů a velká opoziční aktivita vůči prezidentu Burgibovi, kterou projevovalo v 70. letech, jej postavila do role národního hnutí. UGTT jednoduše nemohl nejednat (Willis 2016: 35). Ze začátku se UGTT snažil zůstat mimo protesty a hrát roli mediátora mezi režimem a protestujícími, avšak brzy změnil názor a do protestů se zapojil přímo, zejména pak na regionální a lokální úrovni v rámci Unie učitelů základních škol, Unie zdravotnických pracovníků nebo Unie pošťáků. Velmi aktivní byl Svaz středoškolských učitelů (SNES) a to v městě upálení Mohameda Bouazizih, Sidi Bouzid. Levicový SNES se dlouhodobě vymezovalo proti režimu a jeho členové se údajně postarali o převezení Bouazizih do nemocnice krátce po jeho činu (Honwana 2013: 66–67).

Odborové svazy, ačkoliv nezapřičinily počátek revoluce, byly významným mobilizačním aktérem a měly velký podíl na tom, že lidé vyšli do ulic. I přesto však pokyny k účasti v protestech nepřišly od vedení, které se v prvních dnech zdráhalo oznámit akci, jelikož se bálo, že za účast v protestech budou následovat jen další represe (Challand 2011: 276). Odbory tedy ve většině případů sehrály pouze roli prostředníka, ale byli to sami členové odborových svazů, kteří se nezávisle na vedení rozhodli zapojit do protestů. Tento stav však trval velmi krátkou dobu, neboť již začátkem ledna se začali členové UGTT bouřit proti nečinnosti celonárodního vedení, a začali požadovat reakci na probíhající protesty. Vedení na nátlak svých členů svolalo generální stávkou, která proběhla 12. ledna ve Sfaxu a 14. ledna v Tunisu. Úspěch stávkou ve Sfaxu byl však obrovský a masivní mobilizace odborů donutila o dva dny později Tuniského prezidenta Ben Aliho uprchnout ze země (Willis 2016: 35–36).

Revoluce, která začala jako pokus vynutit si na režimu zvýšení mezd, vytvoření nových pracovních míst a pokusit se o celkovou restrukturalizaci ekonomických a sociálních podmínek ve státě se nakonec stala celonárodním protirežimním hnutím, jehož cílem bylo svrhnout diktátora a nastolit demokracii ve státě. I přesto, že za počátkem revoluce nestály organizace občanské společnosti, které by dokázaly zmobilizovat velké množství odpůrců režimu, ale spíše samotný občanský aktivismus nebo koncepce aktivního občanství¹³

---

¹³ Aktivní občanství je koncept, který vychází z republikánské, liberální a komunitárního tradice občanství. Aktivní občan se vyznačuje participací v občanské společnosti, komunitním a politickým

(Cavatorta 2012: 78), můžeme říct, že její role se ukázala jako výjimečná až postupem času. Koncem prosince 2010 se již začala zapojovat různá občanská hnutí, avšak nejprve na lokálních a regionálních úrovních, například právnické organizace nebo lidskoprávní uskupení. V prvních lednových týdnech se už ale organizace občanské společnosti v čele s UGTT otevřeně připojily k mladým lidem a pracujícím a zorganizovaly klíčové protesty, které vedly k odchodu prezidenta z čela státu a možnosti jmenovat novou přechodnou vládu.

Po útěku Ben Aliho z Tuniska do Saudské Arábie mohl začít proces tranzice k demokracii. Bylo nutné zbavit se pozůstatků starého režimu a ustanovit takové instituce, které by umožnily přechod k demokratickému režimu. Dále bylo nutné vytvořit prozatímní vládu, která měla připravit Tunisko pro první svobodné volby. Již 17. ledna 2011 byla ustanovena nová prozatímní vláda. V jejím čele stál Mohamed Ghannouchi, bývalý ministr v Ben Aliho vládě. Samotná vláda se pak sestavovala z členů RCD – Ben Aliho strany, opozičních stran Ettajdid a Progresivní demokratická strana (PDP) a také několika nezávislých členů (Honwana 2013: 99). Vláda měla zahrnovat také vedení UGTT, což byl krok, který měl vyvolat dojem, že se elity snaží vyjít vstříc požadavkům demonstrantů a řadových členů UGTT. Avšak ti nesouhlasili s podporou UGTT vládě a vrátili se zpátky do ulic. Jako výsledek nátlaku členské základny UGTT stáhlo vedení odborového svazu svou podporu vládě a opustilo ji (Achcar 2013: 145–146).

Za vlády Ghannouchiho vzniklo několik komisí, které se měly zabývat restrukturalizací státní správy a vznikem nových demokratických institucí. Byly jimi Nejvyšší komise pro politickou reformu, Komise pro zpronevěru a Komise zabývající se případy vyděračství a represemi proti určitým skupinám¹⁴ (Honwana 2013: 99). Ve stejné době také začalo docházet k rozkolu mezi vládnoucí elitou a demonstranty. Aktivisté, kteří donutili Ben Aliho k odchodu z čela vlády se začali obávat o směřování procesu tranzice. U moci se stále držela vládnoucí strana minulého režimu RCD, a mnoho jejích ministrů stále drželo klíčové resorty ve vládě, jako bylo například Ministerstvo vnitra, obrany financí nebo zahraničí. Protirežimní hnutí se tedy začalo dělit na dvě křídla. První tvořili ti, kteří požadovali stabilitu spíše, než revoluční změny a shodli se na tom, že je nejlepší ponechat funkční instituce starého režimu, ale pouze v případě, pokud si projdou jistými reformami.

životem, který je charakterizován vzájemným respektem a nenásilným přístupem v souladu s lidskými právy a demokracií (Moro 2012:39, více viz Hoskins 2006).

¹⁴ V anglickém originále se jedná o „High Commission for Political Reform, the Extortion and Repression Commission, Embezzlement Commission“.

Druhé, maximalistické křídlo zformovali mladí aktivisté, levicové strany a také organizace občanské společnosti, kteří požadovali kompletní zbavení moci těch, kteří se podíleli na minulém režimu a také přestavbu všech institucí státní správy (Tamtéž: 100–101).

Maximalisté čili členové občanské společnosti, mladí a nezaměstnaní nejprve zformovali Frontu 11. ledna. Následně protestovali proti nové prozatímní vládě na demonstraci, která se konala 20. ledna. Připojily se k nim také levicové politické strany Watad a Tuniská komunistická strana (PCT) a společně požadovali odchod Ben Aliho ministrů z vlády a zahájení radikálních reforem. Nedočkali se však žádné odezvy. Proto svůj protest zopakovali a 11. února opět vyšli do ulic, tentokrát jako Národní rada na ochranu revoluce (CNPR¹⁵). Do ní kromě Fronty 11. ledna přistoupily také politické strany Ennahda, Ettakatol a také dalších 28 organizací občanské společnosti. CNPR požadovala rezignaci vlády, která podle nich nedodržovala revoluční cíle, zákaz RCP, vytvoření nových institucí, sepsání nové ústavy a vypsání prvních svobodných voleb (Tamtéž). Na nátlak demonstrantů došlo k rozpuštění vlády a vytvoření druhé inkluzivnější prozatímní vlády. Ta neobsahovala žádné z bývalých ministrů RCD, kromě premiéra samotného, kterým byl stále Mohamed Ghannouchi. Liberálové a vedení UGTT se postavilo za novou vládu, avšak lidé zůstali v ulicích a požadovali odchod i posledního z členů Ben Aliho vlády. Když 27. února protesty znovu zintenzivnily, Mohamed Ghannouchi se rozhodl rezignovat na post premiéra a vláda byla rozpuštěna. Vznikla třetí prozatímní vláda pod vedením Bejida Caida Essebsiho, bývalého člena Burgibovy vlády. S nástupem nové vlády byl rozpuštěn parlament a stejně tak strana bývalého režimu, RCD, tajná policie a Bezpečnostní oddělení státu (Achcar 2013: 145–147).

Od chvíle, kdy Ben Ali opustil svůj prezidentský post byla občanská společnost aktivním hráčem na tuniské politické scéně. Mimo participace v uskupeních jako Fronta 11. ledna nebo později CNPR byla také aktivní v Ghannouchim vytvořené Komisi pro politickou reformu, která byla přejmenována na Komisi pro uskutečnění revolučních cílů, politickou reformu a demokratickou tranzici. Komise byla ustanovena 18. února dekretem č. 6. Jejím cílem bylo studovat legislativu a navrhopvat reformy, které by sloužily k plnění demokraticky orientovaných cílů. Zároveň měla za úkol monitorovat roli vlády a sdělovat ji své názory (International Center for Not-for-Profit Law, ICNL 2011a). Komise byla vedena Yadhem Ben Achourem, právníkem a odborníkem na Islám, běžně se ji tak přezdívalo Achourova komise. Čítala přibližně 150 členů ze všech sektorů společnosti, představitele

---

¹⁵ Francouzský originál je Conseil National pour la Protection de la Revolution

politických stran, celonárodních odborových svazů nebo zaměstnaneckých unií, profesních asociací a také nezávislé aktéry, kteří měli za úkol zajistit základní reformy, zákony a také připravit podklady pro mírové vypořádání se s pozůstatky minulého režimu (Kéfi 2015).

Hlavními úkoly Achourovy komise bylo zrušit Ben Aliho ústavu, navrhnout plán tranzice k demokracii a uspořádat první svobodné volby do Národního shromáždění s cílem navrhnout novou ústavu a zorganizovat volby v roce 2012. Do Národního shromáždění se volilo 217 členů, volených poměrně skrze kandidátní listiny vytvořené jednotlivými stranami s podmínkou alternace mužů a žen na kandidátní listině. Volby se měly původně konat v červenci 2011, nicméně díky potížím s registracemi voličů bylo nutné je odsunout na říjnový termín. Tato změna vyvolala mezi členy Achourovy komise neshody. Jak uvádí Duncan Pickard (2011), islamistická strana Ennahda požadovala, aby se volby konaly v řádném termínu, jelikož se obávala, že jde o taktiku ze strany jejich oponentů, kteří neměli tak velkou podporu jako Ennahda. Ostatní členové Achourovy komise se dohodli na odložení termínů voleb a Ennahda jako důsledek tohoto rozhodnutí opustila Komisi.

Nakolik byla občanská společnost a zejména pak odborový svaz UGTT aktivní v Achourově komisi však nebylo podstatné pro mladé, kteří vyvolali revoluci na základě socioekonomických problémů. Ti byli velmi nespokojeni s pomalým průběhem tranzice a celkovým vývojem politiky. Byli to oni, kteří vedli revoluci a podařilo se jim svrhnout Ben Aliho, avšak na moc v Tunisku si začaly dělat nároky politické strany, které do demonstrací a protestů nezasáhly (Honwana 2013: 105–115). Mladí se tedy cítili odtrženi od tradičních politických stran, jelikož to byla jejich generace, která způsobila změnu, ale moc získala generace jejich rodičů v rámci politických stran, které se na revoluci nepodílely.

Protože se mladí nechtěli zapojit do tradiční politiky, kterou považovali za zkorumpovanou a nečistou, participovali místo toho v centrech pro mládež. Ta začala vznikat již za Burgibova režimu, který je nařídil zakládat zejména proto, aby udržel mladé lidi pryč od politiky. Avšak centra byla místem, kde se mladí lidé mohli socializovat, vzdělávat se, vyjádřit se a vyvinout si tzv. soft-skills a jiné komunikační a sociální dovednosti. Přispívala tak k rozvoji sociálního kapitálu (viz Putnam 1993). Tím ulehčovala sebeorganizaci a přispívala k rozvoji občanských kompetencí. Fungování center se tak v posledních letech před revolucí obrátil proti režimu. Mladí si vyvinuli solidární cítění, které posléze obrátil proti režimu. Mnoho mladých revolucionářů vyšlo právě z těchto center, která jim pomohla se vzdělat a také jim umožnila více méně volný přístup na internet (Tamtéž).

Porevoluční vývoj v Tunisku tedy zažil významný nárůst organizací občanské společnosti, a to jako výsledek uvolnění regulačních opatření, která kontrolovala vznik nových organizací. Od revolučních událostí v lednu do října 2011 vzniklo až 1700 nových organizací a dalších 600 vzniklo mezi říjnem 2011 a březnem 2012 (Fortier 2015: 143). Tento významný nárůst organizací občanské společnosti se uskutečnil zejména jako následek zrušení zákona č. 154 z roku 1959, který výrazně omezoval možnosti volného sdružování, které bylo naprosto podřízeno rozhodování Ministerstva vnitra (ICNL 2011b) a jeho nahrazení dekretem č. 88., který výslovně prohlašuje svobodu v zakládání občanských asociací, podporu role občanské společnosti ve státě a usilování o zachování její nezávislosti (ICNL 2011c).

Mladí lidé tedy zvolili neformální cestu, jak znovu vybudovat demokratický stát. Začaly vznikat především organizace zabývající se monitorováním vládních jednání a předkládání a vysvětlování porevolučních zákonů událostí mladým lidem, kteří se nezajímali o politiku. Mladí lidé se také začali podílet na sledování korupce ve vládě nebo vzděláváním občanů ohledně tuniské politiky. Příkladem podobné organizace je „I Watch Tunisia“, která se zaměřuje právě na monitoring korupce v Tunisku. Organizace byla založena 21. března 2011 a spolupracovala s Evropskou unií, Transparency International a vyznačuje se tím, že nepodporuje žádnou politickou stranu a je nezisková. Jejím cíli byla převážně transparentnost, zejména ve vztahu k probíhajícím vládním jednáním o prvních svobodných volbách a také boj proti korupci, která byla jedním z důvodů vypuknutí revoluce (I Watch Organization 2011). I Watch Tunisia také později monitorovala vytváření ústavy nebo například pořádala simulaci Národního shromáždění pro mladé lidi, kteří si měli vyzkoušet, jaké to je navrhovat zákony v zemi, kde probíhá tranzice k demokracii (Silveira 2015: 21–22).

Další takovou skupinou byli Mladí nezávislí demokraté (JID¹⁶). Tato skupina univerzitních studentů informovala ostatní studenty a mladé lidi o revolučních reformách, jelikož mnoho z nich nemělo ponětí o tom, co pro ně budou jednotlivá rozhodnutí znamenat. JID se vyznačuje striktním apolitickým přístupem a má za cíl informovat mladé lidi o dění v Tunisku nejen na politické úrovni ale také na té socioekonomické. Dále se snaží poskytnout mladým lidem znalosti ohledně nejdůležitějších konceptů spojovaných s demokracií, jako jsou lidská práva, svoboda slova, demokracie nebo občanství. JID také usiluje o zvýšení informovanosti mladých lidí ohledně revolučních cílů a informovat je o

---

¹⁶ Ve francouzském originále se jedná o „Jeunes Indépendants Démocrates“

roli, kterou mohou oni sami v procesu sehrát. Posledním cílem je být prostředníkem mezi mladými lidmi a vládou a dosáhnout toho, aby byl hlas mladých lidí slyšet na nevyšší politické úrovni (Jeunes Indépendants Démocrates, 2011). Mezi další mládežnické organizace se může zařadit Sawt Chabeb Tounes neboli Swaty. Tato organizace měla podobné cíle jako JID, a to informovat mladé lidi o demokratických ideálech a hodnotách. Na lokální úrovni je třeba zmínit Radio Sada Chaanbi v Kasserine, což je rádiová stanice, která má se zaměřuje na zájmy mladých lidí v Kasserine, jako jsou politické, historické nebo kulturní zájmy. Rádio organizovalo diskuze, kde mladí lidé mohli sdílet své zkušenosti z revoluce, a taktéž se snaží zmírnit psychologický dopad revoluce na mladé, jelikož v Kasserine se udály ty nejkrvavější incidenty (Honwana 2013: 117–119). Výše uvedené příklady jsou pouze zlomkem aktivity mladých a důkazem pokračujícího vývoje zapojení této složky občanské společnosti do veřejného dění.

2.3. Proměny fungování občanské společnosti v Tunisku

Tuniská občanská společnost si v posledních šedesáti letech prošla značným vývojem, který ovlivnil její působení v lednových událostech roku 2011 a poté v tranzici k demokracii. Pro porovnání občanské společnosti a její funkce během autoritářského režimu a následně během tranzice k demokracii využíváme dvou oblastí: její závislost/nezávislost na státu a její demokratickou funkci, představovanou především schopností kontrolovat státní aparát a poukazovat na jeho selhání. Tyto dvě kritéria se do jisté míry doplňují. Pokud je občanská společnost závislá na státu, může sice vykazovat demokratické prvky, avšak předpokládá se, že stát značně ovlivňuje její agendu. Proto občanská společnost nemůže jednat v opozici ke státu a poskytovat takovou platformu pro opoziční skupiny, jako v případě, že jedná nezávisle na něm. S demokratickou funkcí je to podobné. Pokud je občanská společnost závislá na státu, předpokládá se, že nebude tak dobře provádět svou funkci hlídacího psa a bude režimu provádět ústupky. Za takových podmínek nebude mít občanská společnost potřebu upozorňovat na selhání státu, jelikož stát bude tím, kdo ji udržuje v chodu.

V období autoritářského režimu byla občanská společnost, většinou z donucení státem, součástí státních struktur a jen málokdy se stávalo, že by na státu získala větší nezávislost. Za vlády obou tuniských prezidentů, Burgiby a Ben Aliho byly velmi rozšířené praktiky na kooptaci organizací občanské společnosti a její vykořisťování. To vše se dělo s cílem autoritářských vůdců udržet si moc. Během vlády prezidenta Burgiby měla občanská

společnost, ačkoliv do velké míry ovlivňovaná státem možnost fungovat relativně nezávisle na režimu, a to především na lokální a regionální úrovni. Relativní autonomie nastala mezi lety 1978 a 1985, kdy například největší odborový svaz mohl dokonce pořádat stávky. Tradice ovlivňování občanské společnosti a její regulace vygradovala za vlády Ben Aliho, který občanské společnosti dovolil zdánlivou pluralitu a možnost oponovat režimu. To proběhlo především za účelem splnit podmínky západních států na větší liberalizaci tuniské společnosti, výměnou za větší mezinárodní spolupráci. Veškeré její dění však bylo v té době kontrolováno a regulováno státem. Ben Ali také přetrhal veškeré vazby občanské společnosti a vládních elit, které se budovaly za Burgiby a odebral ji jedinou možnost, jak ovlivňovat dění ve státě.

V porevolučním období se občanská společnost do jisté míry vzpamatovala z vládních represí a regulací, kterým musela čelit v předchozích letech. Ačkoliv byly organizace občanské společnosti ze začátku zdráhavé, nakonec se připojily k mladým a nezaměstnaným studentům a pomohly jim svrhnout režim. Velké odborové svazy stále do jisté míry spolupracovaly se státem, a to se projevilo především při zvažování podpory první prozatímní vládě. Po ustavení Ben Anchourovy komise a sérii několika demonstrací, které si vynucovaly nezávislé postupování největšího odborového svazu UGTT, se však občanská společnost dočkala značné nezávislosti na státu. Původní závislost byla brzy nahrazen vzájemnou spoluprací občanské společnosti a státu. Naopak nové, studenty vedené organizace občanské společnosti se již od začátku svého působení vyznačovaly velkou mírou neutrality a avizovaným apolitickým přístupem.

Ve zkratce, nezávislost občanské společnosti v Tunisku do roku 2011 byla spíše mýtem, alespoň na celonárodní úrovni, jelikož byla z velké části včleněna do státních struktur. Přístup obou prezidentů také odráží Hegelovo vnímání občanské společnosti, který si ji představoval jako sféru pod přímou správou státu, jelikož sami občané si nejsou schopni vládnout sami. Na rozdíl od předrevolučního období, občanská společnost během revoluce a tranzice k demokracii se vyznačuje vysokou mírou nezávislosti, která je zásadní především pro nově vznikající organizace vedené studenty.

S ohledem na kritérium demokratické funkce občanské společnosti ve smyslu její schopnosti upozorňovat na státní excesy a jeho kontrolu přináší období před revolucí jen málo okamžiků, které by mohly být považovány za skutečnou kontrolu demokracie. Jedním z nich je rok 1978, kdy se konala velká generální stávka, avšak tato stávka a ty, které následovaly vznikly jako produkt špatné ekonomické situace než snahou učinit stát zodpovědným za jeho excesy. V období tranzice se tato situace do velké míry změnila a

demonstranti, také z řad občanské společnosti začali využívat stávky jako prostředek k upozornění vlády na špatný směr tranzice, nebo na nedemokratické postupy. Takto si dokázali vynutit odchod ministrů spojených s režimem z první a druhé prozatímní vlády.

Demokratická funkce se tedy v porovnání s autoritářským režimem výrazně zlepšila v postrevolučním období a je možné říct, že se prvky demonstrací a stávek institucionalizovaly jako legitimní prostředek v komunikaci s elitami, které na požadavky protestujících reagovaly pozitivně. Zároveň je možné poukázat na revoluční období jako na období, kdy John Locke (1992) hovoří o možnosti občanské společnosti obrátit se proti tyranovi a svrhnout jej. Dále v průběhu tranzice postupně pozorujeme, jak se tuniská občanská společnost stále více přibližuje tocquevillovskému konceptu volně se sdružujících asociací.

Na základě výše zmíněného je možné podle typologie L. Waye (2013) určit, jak se občanská společnost chovala v dimenzi dopravního policisty, v dimenzi mobilizátora a také míru její institucionalizace. Můžeme s jistotou říci, že občanská společnost byla velmi aktivní v roli dopravního policisty. Od ledna 2011 udávala směr tranzice, zasahovala proti diskutabilním rozhodnutím prozatímních vlád. Zároveň se jí dařilo využívat platformu Achourový komise k prosazování revolučních cílů a sdělování vlastních požadavků. Za výsledek tohoto jednání můžeme považovat úspěšně uspořádané volby a také dekret č. 88, který povoluje občanské společnosti se volně sdružovat a zajišťuje jí nezávislost na státu. Tuniská role v dimenzi mobilizátor je taktéž pozitivní. Sice nestála na počátku prvních demonstrací, avšak velmi brzy zapojila svou mobilizační sílu a připojila se k protestům. Po zbytek tranzice k demokracii se v případě nutnosti mobilizovala a vydala se demonstrovat proti rozhodnutím prozatímní vlády. Je třeba také zmínit, že za většinou zorganizovaných stávek stojí UGTT, odborové hnutí, které vzniklo v roce 1946 a mělo ve společnosti velkou legitimitu. Nejednalo se tedy o spontánní vytvoření nových organizací občanské společnosti, ale o staré, institucionalizované odbory, které k mobilizaci využili svojí obrovskou členskou základnu.

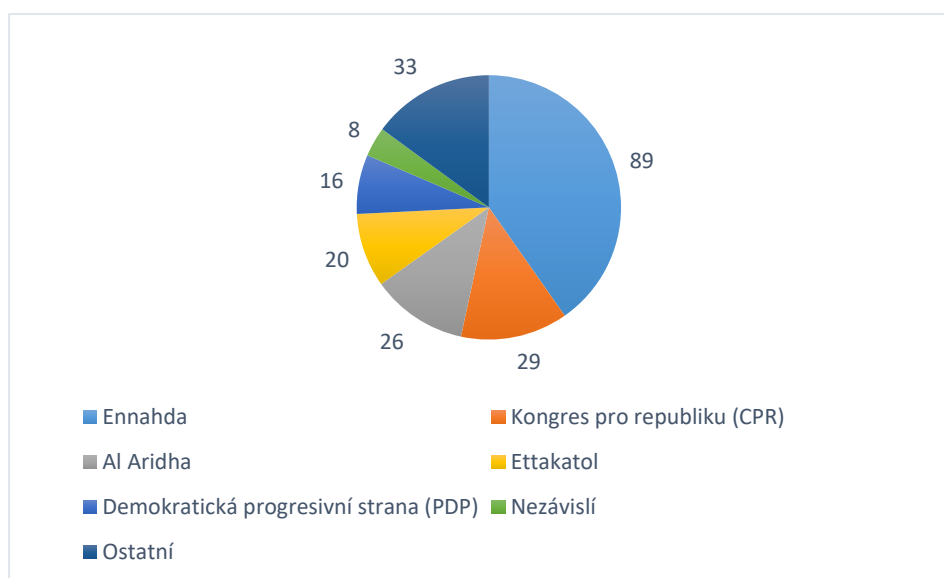
3. Občanská společnost a ústavodárný proces

Občanská společnost se projevila jako významný faktor v první fázi tranzice k demokracii. Tím, že monitorovala a reagovala na činy prozatímních vlád si získala uznání elit a místo mediátora v systému. Avšak demokratická tranzice musela být zakončena přijetím ústavy, která by ustanovovala institucionální rámec a jasně definovala rozdělení moci mezi jednotlivé složky v Tunisku. Pro tento účel byla založena Nezávislá volební komise, založená v rámci Ben Achourovy komise a vedena Kemalem Jendoubim. Nezávislá volební komise měla za úkol připravit podmínky pro konání prvních svobodných voleb. Cílem voleb bylo zvolit Národní ústavodárné shromáždění, které by navrhlo a přijalo ústavu.

Jednou z nejdůležitějších otázek, které bylo před volbami nutné si zodpovědět byla otázka, jaký volební systém použít. Islamistická strana Ennahda prosazovala poměrný volební systém. Strana si byla vědoma svého postavení v Tunisku, které bylo přinejmenším nejisté. Islamisté byli minulým režimem perzekuováni. Zároveň jejich silná pozice před volbami vyděsila nemálo členů sekulárního tábora. Ennahda by díky vysoké podpoře, které se strana těšila mezi praktikujícími muslimy profitovala například z většinového systému (FPTP – systému prvního v cíli). Přesto se rozhodla prosazovat poměrný volební systém. Její lídr Rachid Ghannouchi si byl vědom, že pokud by v rámci většinového volebního systému Ennahda získala většinu, mohla by tato skutečnost vyvolat nevoli z řad sekularistů. Aby předešli nedemokratické reakci svých politických oponentů, prosazovali poměrný systém, který by jim v případě vítězství umožnil sestavit koalici a prosazovat konsensuální přístup (Stepan 2016: 103).

Volby do Národního ústavodárného shromáždění se konaly 23. října 2011. Účastnilo se jich 77 ze 115 registrovaných politických stran v Tunisku. V rámci Národního ústavodárného shromáždění se kandidáti ucházeli o 217 křesel, rozdělovaných podle systému poměrného zastoupení. Nejvíce hlasů k překvapení sekularistů získala islamistická Ennahda a to přibližně 41 % hlasů a zajistila si tak 89 křesel z 217 v Národním ústavodárném shromáždění. Velké překvapení způsobil zisk stran Kongres pro republiku (CPR) a Al Aridha, které získaly 29, respektive 26 křesel ve Shromáždění, a také relativně nízká volební účast voličů v prvních svobodných volbách. Její hodnota byla pouze 51,7 % registrovaných voličů, což znamená, že se voleb reálně účastnilo pouze 3,7 milionů voličů z celkových 7,5 milionů způsobilých k volbě (Schäfer 2015: 18–19). Zajímavostí také je, že do Shromáždění bylo celkem zvoleno 49 žen, z toho 42 žen bylo zvolena za stranu Ennahda. Toto je zejména důsledek volebního zákona, který ustanovuje, aby polovinu kandidátní listiny tvořily ženy (Pickard 2011: 640).

Graf 1 - Volby do Národního ústavodárného shromáždění 2011: Strany a počet křesel

Zdroj: Schäfer 2015

Po volbách přišel čas sestavit koalici, jelikož Ennahda nezískala ve Shromáždění takový počet křesel, aby mohla vládnout sama. Do koalice vstoupili spolu s nejsilnější stranou vstoupily také strany CPR a Ettakatol a v této koalici zvané „Troika“ si mezi sebou rozdělili role. Ennahda obdržela možnost jmenovat premiéra, kterým se stal Hamadi Jebali, jelikož Rachod Ghannouchi preferoval spíše roli ideového lídra v Ennahdě, než politickou funkci. Moncef Marzouki, lídr CPR se stal prezidentem a Mustafa Ben Jaafar byl zvolen předsedou Národního shromáždění. Nová vláda se řídila provizorní „mini-ústavou“, která měla nahradit skutečnou ústavu do té doby, než Národní shromáždění předloží a podepíše její návrh (Honwana 2013: 144–145).

Ačkoliv byl úspěch Islamistů pro mnoho lidí nečekaný, můžeme jej zdůvodnit několika faktory. Ennahda byla strana, kterou Ben Ali zakázal a její nejužší vedení bylo nuceno prchnout ze země. Pro mnohé obyvatele Tuniska to však bylo synonymum pro stabilní opozici vůči Ben Aliho režimu. Strana měla velkou podporu zejména v zemědělských a chudších regionech Tuniska, které byly Ben Aliho vládou nejvíce poznamenány. I přesto, že byla strana zakázána a její členové se museli skrývat v zahraničí, zůstalo v Tunisku nespočet islámských aktivistů, kteří konali nelegální akce, za které bylo mnoho z nich vězněno. Strana si tak získala povědomí mezi širší skupinou obyvatelstva. Po roce 2011 byli voliči také zlákáni představou koexistence sekulárního státu se sunnitskou většinou ve vládě. Myšlenka demokracie spojená s islamismem se u voličů těšila velké podpoře. Přítomnost Ennahdy ve vládě také znamenala výrazné posílení role politického

Islámu v politice. Díky utvoření koalice s liberálními a sekulárními stranami Ennahda začal být vnímána jakou součástí tuniské politické kultury, a ne jako její cizorodý prvek či antisystémová strana. Sekularisté se nejprve obávali následků tohoto spojení. Ennahda a především Rachid Ghannouchi se však zaručili za dodržování demokratické vize a všech jejích principů (Deane 2013: 10–11).

Hlavním cílem nově zvoleného Národního shromáždění bylo navrhnout ústavu, zákonodárci se tímto úkolem začali zabývat již v únoru 2012. V národním shromáždění se vytvořilo šest komisí, které se měli postarat o napsání různých částí ústavy. Původní plán při přípravě voleb do Shromáždění zněl, že bude zvoleno na jeden rok, s cílem připravit ústavu nejlépe do října 2012 a uspořádat volby na jaře roku 2013. Tento cíl se však zdál být až příliš ambiciózní a brzy se ve společnosti začaly objevovat obavy, zda dokáže vláda v čele s Ennahdou splnit tento úkol a zorganizovat volby v roce 2013. Národní shromáždění publikovalo již v roce 2012 pracovní verzi ústavy, která ale přinesla většinovému obyvatelstvu frustraci, jelikož nedodržovala princip rovnosti mužů a žen a nedostatečně chránila svobodu slova. Národní shromáždění se v průběhu roku 2012 a po většinu roku 2013 nebylo schopno dohodnout na klíčových tématech ústavy, jako bylo zahrnutí práva šaría jako zdroje legislativy nebo pohled na rovnost žen a mužů (Honwana 2013: 146–147).

Jelikož publikace první pracovní verze ústavy vyvolala nevole, rozhodli se členové Národního shromáždění vyjet do regionů. Byla zahájena kampaň trvající dva měsíce, a členové Národního shromáždění při ní pořádali setkání s občany, zájmovými skupinami a také pořádali televizní přenosy jednání o ústavě. Tento přístup měl přispět k většímu zapojení obyvatelstva do ústavodárného procesu s cílem zvýšit transparentnost celého procesu a dodat mu konsensuální a inkluzivní charakter. Mezi lety 2012 a 2013 se do procesů jednání o ústavě zapojilo celkem 6 tisíc občanů, přes 300 organizací občanské společnosti a 320 univerzit (Brandt, Gluck 2015: 10). I přesto, že se členové Národního shromáždění snažili o inkluzivní přístup a zapojení obyvatelstva do procesu, se v létě 2013 celý ústavní proces zastavil.

V průběhu roku 2012 a 2013 byla vláda velmi kritizována kvůli špatné ekonomické situaci a neschopnost se dohodnout, což vedlo k publikaci celkem čtyř pracovních verzí ústavy, avšak ani jedné uspokojivé pro většinové obyvatelstvo. Vláda nebyla schopna implementovat důležité porevoluční reformy, které by bojovaly s nezaměstnaností, vysokou cenou potravin nebo korupcí. Od voleb v roce 2011 se ekonomická situace nezlepšila, a někteří dokonce tvrdili, že se mírně zhoršila. Během roku 2012 proběhlo několik stávek, které reagovaly na neschopnost vlády přinést řešení a vše vyvrcholilo před lokálními

organizacemi strany Ennahda a vládním sídlem, na jehož budovu demonstranti zaútočili kamením. Mnoho demonstrantů bylo zatčeno a UGTT jako reakci na zatýkání svolalo generální stávkou v Sidi Bouzid, kterou navštívilo kolem 1500 lidí, kteří se postavili proti zatýkání demonstrantů (Honwana 2013: 151–152).

Patová situace kolem přijetí nové ústavy vyvrcholila v létě roku 2013, kdy byl zavražděn levicový opoziční politik a hlasitý kritik Ennahdy, Mohamed Brahmi. Tunisko pár měsíců před zavražděním Brahmeho zažilo ještě jednu politicky motivovanou vraždu, taktéž levicového politika Chokri Belaida (Ben Salem 2016: 99–100). Ve vládě se následkem dvou vražd a špatné bezpečnostní situace rozšířila nedůvěra a několik členů jej dokonce opustilo, jelikož tyto činy zpochybnilly legitimitu Národního shromáždění a staly se důvodem zhoršující se bezpečnostní situace. Za těchto podmínek se předseda Shromáždění Mustafa Ben Jaafar rozhodl přistoupit na pozastavení činnosti Shromáždění, aby získal čas pro řešení vládní krize (Marzouki 2015), avšak někteří jeho členové začali spekulovat, zda nebude lepší Shromáždění rozpustit, jelikož díky jeho nečinnosti se začali obyvatelé Tuniska bouřit. Napětí v Tunisku se pak v průběhu léta dále stupňovalo zejména v kontextu vojenského převratu v Egyptě, který překvapil především tuniské sekularisty (Redissi 2014).

Ben Jaafar se mezitím snažil přimět členy Shromáždění k řešení krize. Jak uvádí Alfred Stepan (2016: 104) přišel s něčím skutečně nezvyklým. Podařilo se mu přesvědčit všechny strany ve Shromáždění, aby se účastnily tzv. Komise konsenzu, kde by každá strana, nehledě na svůj volební zisk, měla pouze jeden hlas při hlasování o jednotlivých člancích ústavy. To znamenalo, že by Ennahda musela obětovat velkou část své moci (z 37 % se tak efektivně dostala na pouhých 5 %). Avšak Ennahda se podvolila a díky tomu se mohlo opět obnovit jednání o ústavě. Ben Jaafar se zároveň zapřičinil setkání co nejvíce aktérů z řad občanské společnosti, aby se společně se Shromážděním podíleli na hledání cesty z krize. Pod platformou Národního dialogu se sešli členové Národního shromáždění a čtyři organizace občanské společnosti, UGTT, Tuniská liga na obranu lidských práv, Tuniská společnost právníků a také Tuniský svaz průmyslu, obchodu a řemesel (UTICA), které zapřičinily zintenzivnění dialogu a navrhly společně cestu, jak překonat politickou krizi v Tunisku.

Národní dialog, který započal řešit ústavní krizi září roku 2013, byl monitorován těmito čtyřmi organizacemi z řad občanské společnosti, které začaly být nazývány Kvartet. Tento Kvartet přišel s plánem, jak překlenout ústavní krizi a obsahoval tři části: obnovení jednání NCA, vytvoření nové ústavy a rezignace vlády a zformování vlády úřednické, která by měla za úkol připravit zemi pro konání parlamentních a prezidentských voleb (Yousfi

2015: 328–329). Ennahda nejprve nechtěla přijmout skutečnost, že bude muset i s celou vládou rezignovat, neboť se stále odvolávala nelegitimitu získanou z voleb, avšak poté, co si členové Ennahdy prosadili rezignaci až po schválení a podepsání nové ústavy na tuto možnost přistoupili. Návod na řešení krize byl přijat Národním shromážděním 5. října a tímto krokem se obnovila jednání o ústavě. Národní dialog zajistil, že se napětí a jednání ohledně ústavy a politická krize opět přenesla na institucionální úroveň. Neřešila se tak prostřednictvím zastrašování, násilí či politickými vraždami. Jednání za účasti Kvartetu se vyznačovala kompromisy, inkluzivním přístupem a velkou ochotou jít za tradiční politické způsoby vyjednávání (Ben Salem 2016: 101–102). Tuniská ústava byla přijata 26. ledna 2014, byla následována rezignací vlády Ennahdy, CPR a Ettakatol a jejím nahrazením vládou úřednickou.

Úspěch vyjednávání v rámci Národního dialogu byl zapříčiněn několika skutečnostmi. Jedním z nejdůležitějších faktorů úspěšného schválení nové ústavy a uspořádání parlamentních a prezidentských voleb bychom mohli označit ochotu elit vést dialog a prosazovat konsensuální rozhodnutí. V Tunisku se po roce 2011 vytvořily dva tábory, islamistický a sekulární a i přesto, že tyto dva zdánlivě protichůdné tábory v bývalém režimu nikdy neusilovaly o spolupráci, v postrevolučním Tunisku se právě ta projevila jako klíčová. Sekularisté s islamisty nikdy nepočítali jako s demokratickým spojencem, neboť Ben Aliho a taktéž i Burgibův režim se velmi snažily o šíření obrazu Islamistů jako nedemokratických fanatiků, snažících se o prosazení práva šaría a podrobení si žen. Islamisté taktéž nenahlíželi na sekularisty jako na potencionální partnery, jelikož si mysleli, že radikálně odsuzují náboženství (Stepan, 2016: 102). Avšak po roce 2011 a volbách do Národního ústavodárného shromáždění se vytvořila nečekaná koalice sekularistických stran a Islamistů. Již v roce 2003 po odchodu Rachida Ghannouchiho do exilu to byl právě lidskoprávní aktivista a lídr CPR Moncef Marzouki, který kontaktoval Ghannouchiho v exilu (Ryan 2012).

Dva lídři stran s protichůdnými ideologiemi začali již na začátku nového milénia diskutovat o způsobech a možnostech pro sblížení stran a načrtnutí porevolučního uspořádání v Tunisku. Tyto snahy se promítly v dokumentu zvaném Volání Tunisu (Call of Tunis), podepsaném v Paříži v roce 2003. Na základě vzájemných rozhovorů bylo v dokumentu načrtnuto porevoluční uspořádání v Tunisku. V dokumentu Volání Tunisu se oba lídři zavazovali k respektování práv žen a mužů a prosazováním jejich rovnosti, odmítnutí státu založeného na náboženství a v neposlední řadě se zasazovali o prosazování

demokratického režimu (Ryan 2012). Na základě tohoto dokumentu vznikla po prvních volbách také koalice Troika.

Na této struktuře založené na kompromisu a dialogu pak mohla stavět občanská společnost a další aktéři vystupující v tranzici k demokracii. Svou roli hrál také pozůstatek neokorporativismu v tuniské společnosti, který se ustanovil zejména během války za nezávislost a po ní, kdy organizace občanské společnosti prosazovaly práva svých členů výměnou za loajalitu státu (Ayadi, Redissi 2015). V rámci občanské společnosti hrál největší roli Kvartet a pak samotné UGTT. Jeho role se ustavila již v 50. letech 20. století a poté dále posílila během revolučních událostí v lednu 2011. UGTT si získalo pověst národního odborového svazu, který se snaží monitorovat dění v Tunisku a má zájem na tom, aby se Tunisko rozvíjelo. UGTT je také organizace s obrovskou mobilizační silou, která se je větší než mobilizační síla jakékoliv jiné organizace v Tunisku. Před rokem 2011 mělo kolem 350 tisíc členů a tento počet narostl v období tranzice k demokracii na 700 tisíc. Největší severoafrický odborový svaz je také znám svoji bojovnou historií, jelikož aktivisté, kteří nemohli působit v rámci režimu Ben Aliho často využívali platformu UGTT k prosazování své agendy. I přes svou pozitivní roli byl odborový svaz často kritizován Ennahdou a to zejména pro přílišnou spolupráci s levicovými politickými stranami. Levicoví politici a aktivisté zase viděli UGTT jako prospěchářský spolek, který se více zabývá usměrňováním politické situace, než prosazováním revolučních ideálů (Bishara 2014: 6–7).

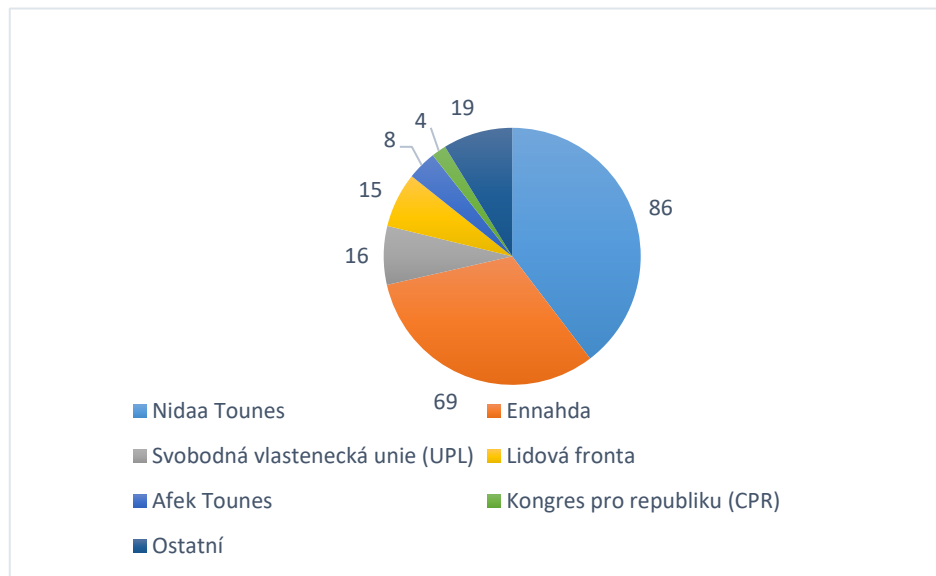
Posledním rysem občanské společnosti je fakt, že se Tunisané naučili využívat mírových demonstrací jako způsobu, jak upozornit režim na jeho chyby. Elity, které nebyly schopné naplnit revoluční očekávání obyčejných lidí vyvolaly projevy velké nespokojenosti, stejně jako špatná bezpečnostní situace vyvolaná vraždami opozičních politiků a zvýšené aktivity Al-Kajdy v regionu. Lidé v roce 2013 opět vyšli do ulic, znovu požadovat radikální změny a upozornit vládu na její selhání. Forma aktivismu viděna před a během revoluce se tedy institucionalizovala a protesty se staly legitimním prostředkem k tomu, jak se dožadovat o projednání důležitých bodů na revolučním programu (ekonomický rozvoj, boj s nezaměstnaností a korupcí, svoboda slova, práva žen nebo národní bezpečnost), ale také způsob, jak napravit směr probíhající tranzice k demokracii (Chomia 2014: 31–32).

Všechny tyto faktory vedly k úspěšnému přijetí ústavy a uspořádání prvních svobodných parlamentních a prezidentských voleb v Tunisku. Parlamentní volby se konaly 26. října 2014 a volil se jednokomorový parlament s 217 křesly. Volební účast byla 69 %, přestože mnoho mladých lidí nepřišlo k volbám. Volby vyhrála nově založená sekulární strana Bejida Caida Essebsiho, Nidaa Tounes, která získala 86 křesel. Druhá se umístila

Ennahda, která získala 69 křesel a zaznamenala značnou ztrátu podpory, zejména díky neefektivitě předchozí vlády. Třetí se umístila Svobodná vlastenecká unie (UPL) s 16 křesly, Lidová fronta s 15 křesly a Afek Tounes a CPR s osmi, respektive čtyřmi křesly.

Graf 2 - Parlamentní volby 2014: Strany a počet křesel v parlamentu

Zdroj: Schäfer 2015

V druhém kole prezidentských voleb konaných 21. prosince 2014 se utkal Beji Caid Essebsi (Nidaa Tounes) a Moncef Marzouki (CPR). Essebsi byl zvolen 55,68 % hlasů při volební účasti 64,6 % a úřad oficiálně převzal 31. prosince 2014 (Schafer 2015: 25). Přijetím ústavy a konáním prvních svobodných parlamentních a prezidentských voleb můžeme považovat období tranzice k demokracii za ukončené. Tyto volby rovněž zakládají Druhou Tuniskou republiku a nyní bude důležité, zda zvolené instituce dokáží prokázat svou efektivitu.

Občanská společnost byla velmi aktivním aktérem v druhé části tranzice k demokracii. Již od voleb 2011 se snažila monitorovat jednání elit a pořádat stávkové akce, které byly spojené zejména s neefektivitou vlády. Ta selhala v reformování ekonomické oblasti a také v ústavodárném procesu, který se protáhl na dva roky. Bezpečnostní situace byla v tomto období velmi špatná, neboť došlo ke dvěma vraždám opozičních politiků, což znepokojilo většinu Ústavodárného shromáždění. V roce 2013 započala vládní krize a došlo

k zablokování ústavodárného procesu, což vyvolalo nepokoje a požadavky na odstoupení vlády. V té chvíli se do procesu vložil Ben Jaafar, který se snažil o hledání konsenzu na půdě Ústavodárného shromáždění a vyzval organizace občanské společnosti k připojení se do procesu rozhovorů. Do rozhovorů o krizovém vývoji v Tunisku se zapojily čtyři organizace občanské společnosti, které se sešly na platformě Národního dialogu a společně se členy Národního shromáždění načrtly cestu ven z vládní krize. K té vedly tři kroky: obnovení jednání Ústavodárného shromáždění, dokončení ústavy a rezignace stávající vlády a její nahrazení vládou úředníků, která měla dovést zemi k parlamentním a prezidentským volbám.

Role, kterou občanská společnost sehrála již nebyla mobilizační, jako při revolučních událostech a poté, ale spíše určovala směr tranzice. Kvartet národního dialogu pořádal rozhovory a budoucím směřování země, snažil se o inkluzivní začlenění všech sfér společnosti do procesu. Toto by se však nemohlo stát, nebýt aktivní snahy elit se na kompromisu podílet. Byli to Ghannouchi a Marzouki, kteří již od roku 2003 jednali o povaze tuniského systému, v případě, že přijde revoluce a byli to oni, kteří se podíleli na institucionalizaci dialogu a konsenzu, jako legitimního prvku v tuniské politice. Občanská společnost v roli dopravního policisty sehrála velmi důležitou úlohu v překonání politické krize a následném přijetí ústavy, avšak bez podpory politických elit by tento úkol byl daleko složitější.

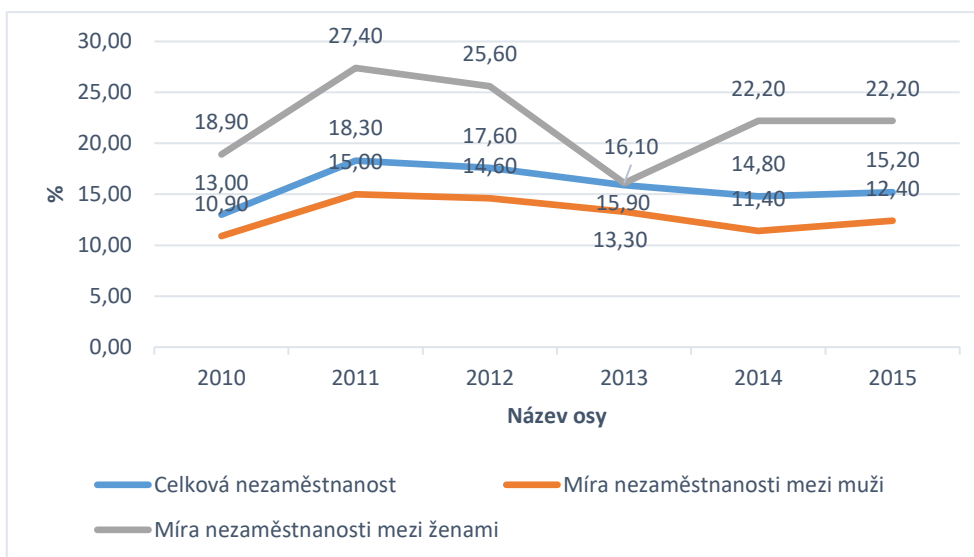
4. Výzvy pro konsolidaci tuniské demokracie

Po úspěšně dokončené tranzici k demokracii, která byla ukončena přijetím ústavy a konáním prvních svobodných parlamentních a prezidentských voleb se Tunisko dostalo do další fáze demokratizačního procesu, kterým je konsolidace demokracie. Aby se tuniská demokracie mohla stát demokracií konsolidovanou, musí dát vzniknout nezávislé a rozvíjející se občanské společnosti, podporovat ustavení nezávislé politické společnosti ale také nezávislých soudů a odpovědné vlády. Po parlamentních volbách potřebovalo Tunisko především efektivní vládu, a proto vznikla koalice národní jednoty, která se sestavovala z vítězné strany Nidaa Tounes, UPL, Afek Tounes, nezávislých ministrů a Ennahdy. Tato formace získala podporu v parlamentu, avšak občané byli tímto různorodým spolkem zaskočeni, neboť se ve vládě opět objevili sekularisté a Islamisté. Dalším důvodem pro znepokojení byl fakt, že Nidaa Tounes byla sestavena z mnoha bývalých členů RCD, což vzbudilo obavy, zda strana nemá za cíl zvrátit revoluční úspěchy (Favory 2014). Aby o Tunisku bylo možno hovořit jako o konsolidované demokracii, musí dosáhnou politické a institucionální stability, začít se zabývat socioekonomickými požadavky svých obyvatel a také řešit bezpečnostní hrozby v zemi, které mají za cíl podrýt legitimitu mladé demokracie. (Armillei, Mansouri 2016; Bishai, Mastic 2016). Za hlavní výzvy pro konsolidaci demokracie v Tunisku je tedy možné označit socioekonomické faktory, bezpečnostní hrozby ale také institucionální nebo politickou situaci.

Socioekonomická situace (zejména pak nezaměstnanost a rostoucí ceny potravin) byla pro mnohé lidi důvodem proč vyjít v lednu 2011 do ulic a svrhnou dlouholetého diktátora Ben Aliho. Avšak situace se podle mnohých stále nezměnila a od vytvoření vlády v únoru 2015 se v Tunisku pořádalo hned několik stávek a protestů, upozorňujících na špatnou ekonomickou situaci v zemi. Mladí lidé se střetli s policií v městě El Faouar a požadovali vytvoření pracovních míst a také financování pro rozvoj jejich regionu, kde sice sídlilo několik ropných společností. Důvodem protestů byl zejména fakt, že společnosti nedbaly na své sociální nebo environmentální povinnosti (Marzouki, Meddeb 2015). Vláda dosud nebyla schopna odpovědět na požadavky pracující třídy a nepřinesla žádné konkrétní řešení, jak reformovat ekonomiku a nerovnou distribuci bohatství mezi pobřežními a vnitrozemskými regiony. Marzouki a Meddeb (2015) popisují situaci, kdy se nejvyšší představitelé státu zabývají spíše vzrůstajícím nebezpečím terorismu a prosazováním národní jednoty a často obviňují sociální hnutí z narušování stability a ničení obrazu tuniské výjimečnosti. Vláda tudíž není schopna zahrnout do demokratizačního procesu všechny sféry

společnosti, což by mohlo vést nejchudší obyvatelstvo k pocitu odloučení od společnost a také je donutit začít vyhledávat extrémistické ideologie.

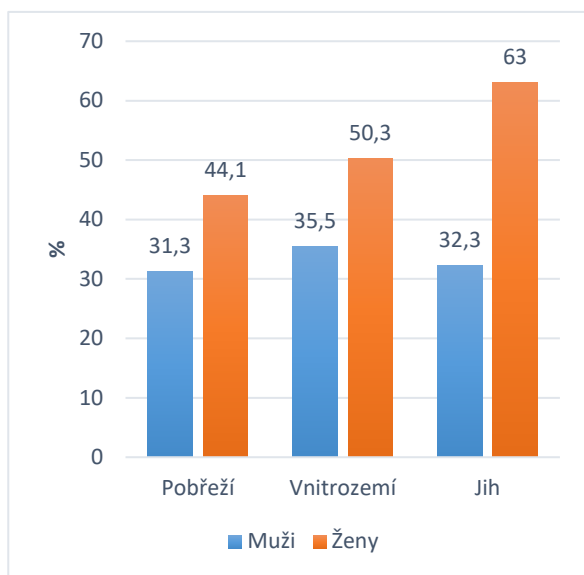
Graf 3 - Vývoj nezaměstnanosti v Tunisku

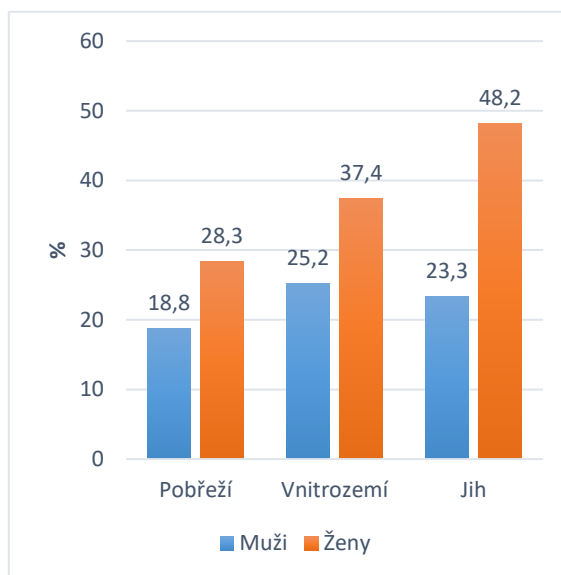
Zdroj: L'Institut National de la Statistique, INS

Na grafu 3 můžeme vidět, že ačkoliv se nezaměstnanost od roku 2011 snižuje, stále nedosahuje hodnot, které měla před pádem autokratického režimu. V roce 2010 trpělo nezaměstnaností 13 % obyvatel a byl to jeden z hlavních důvodů vypuknutí revoluce. V roce 2011 měla míra nezaměstnanosti nejvyšší hodnotu vůbec, kdy dosahovala až 18,3 % a mezi ženami dokonce 27,4 %. V průběhu let 2012 až 2016 sice míra nezaměstnanosti vykazuje klesající tendenci, avšak její míra se stále pohybuje okolo 15 %. Míra nezaměstnanosti může být také jeden z faktorů, který nutí obyvatele Tuniska, aby hodnotili negativně ekonomickou situaci v Tunisku. V průzkumu organizace Arab Barometer uvedlo až 60 % respondentů, že vnímají ekonomickou situaci Tuniska velmi špatně a 25 % dotázaných odpovědělo, že je tato situace špatná. Ekonomická situace připadá špatná také respondentům s vyšším vzděláním a mladým lidem (Berman 2016) a to zejména proto, že tyto skupiny jsou nejvíce postižené nezaměstnaností. Dalším problematickým znakem tuniské ekonomiky je nezaměstnanost mezi absolventy vysokých škol. V Tunisku se ročně vytvoří přibližně 35 tisíc pracovních míst, avšak 60 tisíc absolventů přibude na pracovním trhu. Nezaměstnanost absolventů je nehorší v zemědělských oblastech Tuniska, kde v roce 2014 u žen vzrostla až na 63 % (Graf 4 a graf 5).

Graf 4 - Nezaměstnanost absolventů vysokých škol v zemědělských oblastech 2014

Graf 5 - Nezaměstnanost absolventů vysokých škol ve městech 2014

Zdroj: World bank 2014 in Ghanem 2015

Dalším palčivým problémem tuniské konsolidace demokracie je bezpečnostní hrozba. Tunisko se nachází v problematičtém regionu a sousedí s Libyí, která je postižena občanskou válkou. Ačkoliv bylo dlouhou dobu zemí, které se terorismus vyhýbal, v roce 2015 proběhly v Tunisku celkem tři teroristické útoky. První útok se odehrál v muzeu v Bardo a další v turistickém resortu v Sousse. Poslední útok proběhl v listopadu 2015 a teroristé zaútočili na prezidentskou stráž v Tunisu. Tyto tři útoky značně ovlivnily konsolidující se tuniský režim, ať se jedná o ekonomické dopady, nebo o omezení některých práv občanů. Ekonomické dopady terorismu Tunisko pocítilo velmi zřetelně zejména v turistickém odvětví, které tvoří 8 % celkového HDP Tuniska. Tunisko také velmi investovalo do zvýšení bezpečnosti, zejména v turistických oblastech, kde vláda začala posílat více bezpečnostních složek než v minulosti a také začala více vyzbrojovat tuniskou armádu. Od útoku na prezidentskou stráž 24. listopadu 2015 byl v Tunisku také vyhlášen výjimečný stav a také vstoupil v platnost nový protiteroristický zákon, který byl označen organizací Human Rights Watch za zákon, který omezuje lidská práva a neposkytuje dostatečné záruky proti zneužití autoritami (Denselow 2016).

Výjimečný stav, ačkoliv přiděluje policii a bezpečnostním složkám více pravomocí, také omezuje některé těžce nabyté svobody po roce 2011. S vyhlášením výjimečného stavu se zakazuje pořádání stávek a demonstrací, které by mohly vyvolat nepokoje a stát se terčem útoků teroristů. Vyhlášení výjimečného stavu se stalo terčem kritiky vlády a prezidenta

Essebsiho, neboť členové opozičních stran a organizací občanské společnosti tvrdí, že se tímto krokem režim snaží umlčet opoziční skupiny a zvrátit demokratizační proces v Tunisku, neboť výjimečný stav používal taktéž Ben Ali v boji s opozicí (Ayadi, Redissi 2015; MEE and agencies 2017). Terorismus nejenže ovlivňuje ekonomickou stabilitu země, ale také je na ni do určité míry závislý.

S terorismem je v poslední době spojovaná především tuniská mládež, která poháněla revoluci, ale nevyšla z ní zdaleka nejlépe. Vysoká nezaměstnanost mezi mladými lidmi a neschopnost elit tuto situaci řešit vedla mnoho mladých lidí do náruče teroristických skupin, zejména Islámského státu. Odhaduje se, že až přes 5 tisíc mladých Tunisánů odešlo bojovat do řad ISIS, An-Nusry nebo Al-Káidy a několik set se po této zkušenosti vrátilo zpět do země. Tato situace je problematická zejména proto, že Tunisko nemá formální zákony, které by se dokázaly vypořádat s touto situací. V tuto chvíli se tedy vše řídí podle protiteroristického zákona, podle kterého se bezpečnostní jednotky snaží příchozí zatknout, nebo alespoň sledovat (Souli 2016). Situaci nepřispívá ani fakt, že Tuniské hranice zejména s Libyí nejsou příliš dobře střeženy. To souvisí i s nedostatečným ekonomickým a institucionálním rozvojem vnitrozemských regionů. Pokud by se zlepšily ekonomické podmínky v zemi, měli by mladí lidé motivaci vzdát se extrémistických ideologií a bylo by pro ně jednodušší začlenit se zpět do společnosti.

Poslední a možná nejdůležitější výzvou pro Tunisko je zlepšení politické a institucionální situace v zemi, bez které nebude možné dosáhnout ani ekonomického pokroku, ani vymýcení teroristických hrozeb. Po úspěšné tranzici k demokracii, která byla dokonána parlamentními a prezidentskými volbami se Tunisko ocitlo na výslunní, jako modelový příklad demokracie v arabském světě. Západní státy popisují situaci v Tunisku jako naději pro demokracii v regionu, záruku partnerství ale také větší stabilitu v regionu. Avšak tyto termíny jsou prázdné, neboť Tunisánům nepřinášejí žádnou vizi a nereflektují socioekonomickou a bezpečnostní realitu. Pokud chce tuniská vláda uspět, musí se začít zabývat akutní ekonomickou situací a sociálními nerovnostmi. Důležité je také pracovat na vzájemné nevraživosti sekulárního a islamistického tábora jak v parlamentu, tak v celé tuniské společnosti (Marzouki, Meddeb 2015).

Nejistoty ohledně politické situace vyvolává převážně pakt elit, který se zrodil po volbách 2014. Zde vyvstávají obavy o fungování pluralitní demokracie, která se zrodila po volbách v roce 2011 a kterou by měla vyvolat právě konsolidace demokracie. Avšak po roce 2014 se pluralismus změnit v kooptaci stran navzájem a objevil se trend vyhýbání se konfliktům, který byl upřednostňován před jejich řešením (Tamtéž). Koaliční spolupráce a

islamistů a sekularistů odradila také mnoho sympatizantů obou stran. Politika založená na konsenzu je viděna jako něco, co demokracii oslabí spíše, než posílí. Pakty elit jsou výhodné na začátku tranzice, ale z dlouhodobého hlediska nejsou vhodné, neboť neposkytují reprezentativní a pluralitní vládu (Yerkes 2017: 43–44). Taková forma vlády velmi zvýhodňuje elity, avšak vynechává z rozhodovacího procesu zbytek společnosti. Svým způsobem je možné nalézt paralelu k působnosti kartelových stran, tak jak je definovali Richard Katz a Peter Mair (1995). Strany se snaží zabránit přístupu jiných aktérů do parlamentu; v tomto případě občanské společnosti jejíž vliv (přímý i nepřímý) se snaží omezit. U využívání zdrojů státu nejde zde ani tak o přímé financování stran jakožto spíše o výhody spolupodílení se na moci. Na stranu druhou dokázalo Tunisko tímto krokem snížit tradiční konflikt mezi sekularisty a islamisty, který byl po dlouhá léta dominantní, a posunou jej směrem k vymezení se demokratických stran vůči starému režimu (Ben Salem 2016: 103).

Nedůvěra v politické strany, která se zakořenila v tuniské společnosti po volbách v roce 2011, poznamenala parlamentní volby v roce 2014. Ty se vyznačovaly velkou neúčastí mladých lidí u voleb. Bylo tomu tak zejména proto, že 85 % mladých lidí, kteří se účastnili revolucí v roce 2011, uvedlo, že nebylo spokojeno s ekonomickou situací v zemi. Jejich očekávání po revolucích byla spojena s lepší ekonomickou situací a sekulárním státem, avšak to bylo popřeno koalicí sekularistů a islamistů po roce 2011. Mladí tak získali pocit, že se strany, které nemají nic společné, se podbízejí jedna druhé, za účelem setrvání u moci. Situaci také neprospívá fakt, že po parlamentních volbách jsou mladí také minimálně zastoupeni v parlamentu, kam bylo zvoleno pouze 13 % poslanců pod 35 let (Yerkes 2017: 24). Tento nezájem a nedůvěra v politickou reprezentaci země vede mladé k velkému zájmu o organizace občanské společnosti. Ta má efektivnější metody k prosazování vlastních cílů, než nabízí politické strany a z toho důvodu jsou její organizace pro mladé více atraktivní. Je možné do organizace jednoduše vstoupit a zase jí opustit a také je v očích mladých rychlejší cestou ke změně. Občanská společnost má také velkou kapacitu ovlivňovat politické procesy v zemi, jelikož může svolávat a organizovat demonstrace či stávky anebo navrhnout vládě různá opatření a sloužit jí jako poradní orgán.

V Tunisku tato funkce však zatím nefunguje podle představ aktivistů z řad občanské společnosti. Zaprvé občanská společnost nemá dostatečnou kapacitu či finanční prostředky se vůbec dostat k možnosti ovlivňování legislativních procesů a zadruhé s ní vláda většinou stejně nekonzultuje. Na vině je také faktor, který se zakořenil ve společnosti během minulého režimu a společnost jej zatím nedokázala překonat. Je jím vzájemná nedůvěra občanské

společnosti a politických stran, která vede k neschopnosti občanské společnosti hledati si ve vládě partnery k diskuzím a tím také k nedostatku možností ovlivňovat politické dění (Yerkes 2017: 29–31). I přesto, že aktivita občanské společnosti je důležitá pro zdravou demokracii, neúčast jedné skupiny v politickém procesu není dobrá. Společně s rozvojem občanské společnosti je nutné také prosazovat rozvoj té politické. Tyto dvě složky se musí vyvíjet společně, jinak by mohla apatičnost mladých lidí dříve či později vyústit ve slabé se nelegitimní instituce, které budou velmi náchylné ke konfliktům ve společnosti.

Tunisané mají mnoho výzev, které budou muset překonat, než bude možnost v Tunisku hovořit o konsolidované demokracii. I přes špatnou ekonomickou a bezpečnostní situaci jsou si lidé v Tunisku jistí, že usilování o plnohodnotný demokratický režim je správná volba a z dlouhodobého hlediska se vyplatí.

Tabulka 1 - Názory respondentů na demokracii v roce 2011 a 2016

<i>Demokracie je systém...</i>	<i>2011</i>	<i>2016</i>
špatný pro stabilitu	17 %	51 % (+34 %)
špatný pro ekonomiku	17 %	45 % (+28 %)
nerozhodný	19 %	69 % (+50 %)
nejlepší systém	70 %	86 % (+16 %)

Zdroj: Robbins 2016

V průzkumu společnosti Arab Barometr (viz Tabulka 1) se ukazuje, že demokracie měla v Tunisku vždy velkou podporu. V období revoluce si 70 % Tunisanů myslelo, že demokracie je nejlepší systém. Toto číslo do roku 2016 narostlo o 16 % což ukazuje, že Tunisané jsou i přes všechny problémy, které demokracie přináší stále přesvědčeni, že neexistuje lepší systém. Lidé se však naučili odlišovat demokracii od ukazatelů jako je stabilita, nebo ekonomická výkonnost. V roce 2011 si pouze 17 % Tunisanů myslelo, že demokracie je špatná pro stabilitu, respektive ekonomickou situaci. V roce 2016 tyto hodnoty významně narostly, když Tunisané zjistili, že demokracie má své limity a není zdaleka tak ideálním režimem, jak si mysleli v roce 2011. Největší nárůst je možné zaznamenat u proměnné, která zkoumá, zda je demokracie nerozhodný politický systém. Tato hodnota od roku 2011 vzrostla o 50 %, a tento trend je možné vysvětlit složitými

politickými rozhovory ohledně vytváření nové ústavy a také neschopností politiků v prosadit významné reformy.

Tabulka 2 - Názory respondentů na demokracii podle věkových kategorií

<i>Demokracie je systém...</i>	<i>18-34 let</i>	<i>35 let</i>
špatný pro stabilitu	59 %	48 %
špatný pro ekonomiku	51 %	43 %
nerozhodný	72 %	68 %
nejlepší systém	83 %	87 %

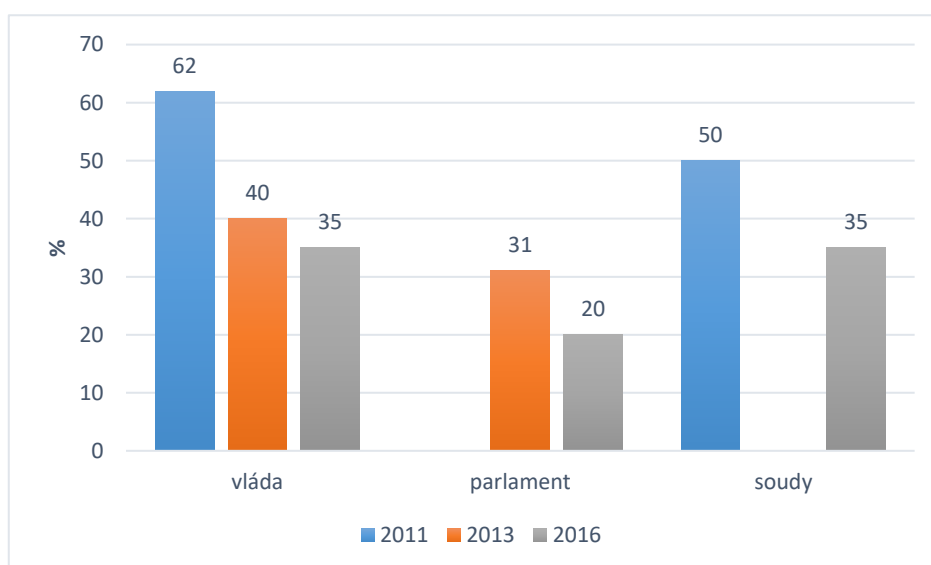
Zdroj: Robbins 2016

Důvěra v demokracii je důležitá také ve vztahu k mladým lidem, kteří byli nejvíce poznamenáni událostmi Arabského jara a dodnes musí nést jeho následky v podobě vysoké nezaměstnanosti. Mladí lidé jsou taktéž důležití proto, že jejich volební účast byla ze všech sociálních skupin v Tunisku nejmenší. Celkem 51 % mladých lidí myslí, že demokracie je špatná pro ekonomiku v porovnání s 43 % Tunisánů starších 35 let. Avšak i přes všechny těžkosti, kterým mladí lidé musí v novém systému čelit si 83 % respondentů mladších 35 let myslí, že demokracie je nejlepší systém. To značí, že si stejně jako zbytek tuniské populace uvědomují výhody a nevýhody demokratického zřízení a nepřipisují mu vinu za špatnou ekonomickou situaci či nestabilitu v zemi. Podpora mladých lidí pro demokratické zřízení může být spjata také s možností svobodně vstupovat do organizací občanské společnosti, které mladí hojně využívají, zejména jako alternativy k politickým stranám a formálnímu politickému procesu.

I přesto, že vnímání demokracie i se všemi jejími neduhy je v Tunisku velmi pozitivní, to samé se nedá říct o důvěře ve státní instituce. Na počátku tranzice k demokracii v roce 2011 byla důvěra ve vládu a soudy relativně vysoká. Avšak díky sérii vládních krizí, které se táhly od roku 2012 až do druhé poloviny roku 2013 šla důvěra ve vládu prudce dolů. Z 62 % v roce 2011 se důvěra ve vládu snížila o 22 % a o dalších 5 % klesla v roce 2016. Pokles důvěry ve vládu můžeme taktéž přičítat spojení islamistické Ennahdy a sekulárních stran ve vládě, která se sestavila na začátku roku 2015 a byla mnohými vnímána velmi negativně. Parlament zaznamenává stejný trend. V roce 2013 řeklo 31 % respondentů, že má nějakou důvěru v parlament. O tři roky později to tvrdilo už jen 20 % tázaných.

Nízká důvěra ve státní instituce může být vysvětlena taktéž mírou vnímání korupce v Tunisku. Korupce byla vždy viděna jako problematický faktor, který ovlivňoval tuniskou politickou scénu. Současně v zemi chybí zákony, které by dokázaly s korupcí efektivně bojovat (Armillei, Mansouri 2016). Transparency International (2017) ve svém nejnovějším průzkumu

Graf 7 - Důvěra v instituce: procento respondentů, kteří mají nějakou nebo hodně důvěry v instituce

Zdroj: Robbins 2016¹⁷

vnímání korupce uvádí, že Tunisko obdrželo hodnocení 41, což značí relativně vysokou míru vnímání korupce v zemi a umístilo se tak na 75. místě ze 176. zkoumaných zemí. Freedom House (2017) dále tvrdí, že Tunisko podniklo v roce 2014 kroky k vymýcení korupce ve formě ustavení Antikorupční komise, avšak té se nepodařilo dosáhnout významných výsledků. V zemi je také stále velmi častá drobná korupce, která se projevuje ve formě vyhýbání se placení daní, falšování dokumentů nebo uplácení státních zaměstnanců.

Tunisko tedy stojí na začátku dlouhé cesty s cílem konsolidovat demokratický režim. Aby se tak stalo bude muset země vyřešit palčivý problém se špatnou ekonomickou situací, která se od roku 2011 nezlepšila, a to zejména s ohledem na vysokou nezaměstnanost a vytváření nových pracovních míst. Zlepšení ekonomické situace by také mohlo být klíčem k uklidnění špatné bezpečnostní situace v zemi, ze které pochází nejvíce zahraničních bojovníků

¹⁷ Tunisko nemělo v době sběru dat v roce 2011 parlament. Respondenti taktéž nebyli tázáni otázkou ohledně důvěry v soudy v roce 2013.

Islámského státu. Posledním bodem je zlepšení politické situace v zemi, která je poznamenána koalicí islamistů a sekularistu. Pro mnoho obyvatel Tuniska je toto spojení nepřirozené a vyvolává v nich obavy o demokratické směřování země.

Podle minimální definici konsolidované demokracie podle Stepana a Linze (1996) je složité považovat Tunisko za konsolidované. I přesto, že je demokracie vnímána velmi pozitivně většinou obyvatelstva a všechny instituce se chovají podle demokraticky stanovených pravidel, není možné určit, jak by se instituce zachovaly v průběhu vážné krize. Zatím bylo Tunisko zasaženo pouze sérií teroristických útoků, které ve svém důsledku vedly k většímu omezení osobních svobod. Zejména vyhlášením výjimečného stavu, který zabraňuje svobodě sdružování, se jeví jako zásadní překážka úspěšné konsolidaci. Také s ohledem na řešení konfliktů v mezích ústavy není možné určit, zda se demokracie konsolidovala, neboť strany nezaznamenaly vážnější konflikt. Obě vládní strany, jak Ennahda tak Nidaa Tounes se konfliktům snaží spíše vyhýbat, než je řešit. Aby Tunisko mohlo řešit tyto problémy, musí též dojít k ustálení stranického systému na základě jiných konfliktních liniích než náboženství-sekularismus, které jsou navíc na půdě parlamentu omezeny konsensuálním přístupem.

Závěr

Tunisko se jako první země v arabském světě může pochlubit statusem demokratického zřízení. Poté co v roce 2011 vypukly revoluce, které svrhly druhého tuniského prezidenta Ben Aliho započala v Tunisku tranzice k demokracii. Ta byla úspěšně ukončena v roce 2014, kdy byla přijata a schválena ústava a také proběhly první svobodné demokratické volby prezidenta a parlamentu. Cesta k tomuto stavu nebyla jednoduchá. Tunisko se muselo potýkat s řadou nedorozumění a krizí, které skoro zapříčinily selhání celého demokratizačního procesu. Jedním z těchto případů byla neschopnost vlády dohodnout se na tom, jak bude vypadat nová ústava. Avšak i tato krize byla zdárně překonána, zejména díky úsilí občanské společnosti a schopnosti elit dojít ke kompromisu. Cílem této práce bylo analyzovat roli občanské společnosti v procesu tranzice k demokracii, její roli v ústavodárném procesu a odpovědět si na výzkumné otázky: Jakou roli hrála občanská společnost v tranzici k demokracii? Jaké jsou hlavní výzvy a překážky v konsolidaci tuniské demokracie?

Tuniská občanská společnost byla velmi aktivním hráčem v průběhu období tranzice k demokracii. To platí pro obě období, které jsme si vymezili, tj. období od revoluce až do voleb v roce 2011 a poté období ústavodárného procesu, které bylo zakončeno prvními svobodnými volbami parlamentu a prezidenta). V každém ze dvou období se ale její role projevovala jinak. V revolučním období hrála občanská společnost roli mobilizátora. I tak se ale toto nestalo ihned a této role se ujala až po čase. Jako nejaktivnější se jevily odborové svazy, zejména pak UGTT. Ten inicioval stávky, které vedly ke svržení diktátora a postaral se o mobilizaci také v období tří přechodných vlád. Další organizace občanské společnosti se také aktivně podílely v revolučních událostech. Právnícké asociace byly jedny z prvních, které se připojily k protestům a byly následovány svazy učitelů, nebo lidskoprávními organizacemi. I přes tuto skutečnost však platí, že občanská společnost nebyla původním iniciátorem protestu. V období přechodných vlád se občanská společnost ujala také role hlídacího psa neboli dopravního policisty, jelikož monitorovala dění vlád a udávala směr tranzice. To se dělo zejména ve chvílích, kdy se přechodné vlády zdráhaly naplnit revoluční požadavky davu a snažily se situaci spíše uklidnit a stabilizovat. V těchto chvílích se občanská společnost uchylovala k demonstracím a protestům, které využívala jako nápravný mechanismus a způsob, jak vládu zastrašit. Za tímto účelem vznikaly také organizace založené mladými lidmi, kteří chtěli důkladně monitorovat demokratizační proces. Příkladem jsou organizace „I Watch Tunisia“ nebo Mladí nezávislí demokraté, které

pomáhaly ostatním mladým a studentům porozumět vládním politikám a zároveň se snažily o větší transparentnost politického procesu.

Období ústavodárného procesu se vyznačovalo poněkud odlišným přístupem. I když občanská společnost byla stále aktivní, bylo to z jiných důvodů. Částečně si ponechala roli mobilizační, a to zejména v reakcích na neschopnost vlády usilovat o naplnění revolučních nadějí. Občanská společnost v tomto období zastávala roli mediátora v rámci Kvartetu pro Národní dialog. Když se v roce 2013 ústavodárný proces zastavil jako důsledek neschopnosti elit najít společný postoj ohledně jednotlivých článků ústavy, byla to občanská společnost, která jim pomohla najít cestu z krize. Avšak občanská společnost tento proces neiniciovala a k jednáním se připojila pouze jako prvek, který měl procesu dodat dynamiku. Hlavním úkolem Kvartetu bylo zprostředkovat jednání pro co nejvíce aktérů a poskytnou jim platformu pro jednání o návrzích cesty z krizové situace. Klíčovým pro tento proces byla ochota elit tento proces posvětit, účastnit se jej, a nakonec přistoupit na návrh řešení krize, jenž byl výsledkem jednání různých aktérů napříč tuniskou společností. Mohlo se tak stát právě proto, že elity a také ostatní složky společnosti měly hluboce zakořeněný dialog, který se institucionalizoval již od roku 2003, jako jeden z hlavních politických prostředků k řešení krizových situací.

Úspěšné překonání krize, přijetí ústavy a konání parlamentních a prezidentských voleb značí konec období tranzice k demokracii. Tuniskou společnost teď čeká nelehký úkol jí konsolidovat. Avšak situace v Tunisku se v posledních dvou letech velmi zhoršila z pohledu bezpečnostní situace, zejména v souvislosti se třemi teroristickými útoky, které v Tunisku proběhly v roce 2015. Problematickým jevem jsou taktéž bojovníci Islámského státu, z velké části občané Tuniska, kteří se vracejí zpět do vlasti a představují bezpečnostní riziko. Jako výsledek této krizové situace byl v Tunisku v roce 2015 vyhlášen výjimečný stav, který trvá dodnes a z velké části omezuje svobodu sdružování. Podle některých se tak jedná o snahu vlády omezit opoziční aktivity a přerušit demokratizační proces. Na bezpečnostní situaci navazují také špatné socioekonomické podmínky v Tunisku, které z části zapříčiňují radikalizaci mladých. V Tunisku je již od roku 2010 obrovská nezaměstnanost, která se v roce 2014 v zemědělských oblastech vyšplhala až k 63 % nezaměstnaných absolventek vysokých škol. Celková míra nezaměstnanosti se pak pohybuje okolo 15 % a postiženi jsou zejména mladí vzdělaní lidé. Tato situace by v konečné fázi mohla vést až k velkým sociálním konfliktům, které by mohly vést k ustrnutí procesu konsolidace demokracie.

Posledním a nejdůležitějším faktorem je politická situace. Koalice islamistické Ennahdy a sekulárních stran je v Tunisku velmi kontroverzní, a mnozí mají pocit, že je také neefektivní a narušuje pluralitní demokracii v zemi. I z tohoto důvodu se v Tunisku zakořeňuje nedůvěra v elity a také politické strany, které v očích Tunisánů nenaplnují revoluční sliby a snaží se v rámci „nepřirozené“ koaliční vlády udržet u moci. Tento jen je posílen také skutečností, že se mladí lidé přestávají podílet v politickém procesu, který považují za neefektivní. Mladí naopak vyhledávají organizace občanské společnosti, které jim v jejich očích poskytují více možností, jak napravit zkažený politický systém. Avšak tato neúčast jedné skupiny v demokratickém procesu by mohla vést až ke ztrátě legitimacy volených institucí, které by pak nebyly schopny vykonávat svoji demokratickou funkci. Na druhou stranu, Tunisané v průzkumech vykazují velkou důvěru v demokratické zřízení, které bylo hodnoceno v roce 2016 jako nejlepší systém 86 % obyvatel Tuniska. To značí, že si Tunisané uvědomují důležitost demokracie a dokáží tento režim odlišit od neefektivních institucí, ve které nemají zdaleka takovou důvěru.

Jedním z předpokladů této práce byl fakt, že teoretické koncepty tranzice k demokracii nedokázaly podat uspokojivé vysvětlení událostí Arabského jara. Teorie tranzice jsou z velké části založeny na konkrétních případech jednotlivých zemí třetí vlny demokratizace, avšak podmínky pro události Arabského jara vycházely z jiných socioekonomických předpokladů. Roli hrál také fakt, že režim obratně využíval prostředky liberalizace, která je mnohými autory považována za počáteční fázi tranzice k demokracii, jako způsob, jak dát najevo otevřenost světu a zároveň upevnit moc. Při analýze událostí Arabského jara bylo tedy nutné použít jiná teoretická východiska, v našem případě roli občanské společnosti jako konceptu, který iniciuje a napomáhá demokratizačnímu procesu. Literatura zabývající se občanskou společností je však velmi obsáhlá a je tedy nutné si všechny koncepty definovat. Autoři jako R. Putnam (1993, 2000) a A. Stepan a J. Linz (1996) předpokládají, že silná občanská společnost obohacuje demokratizační proces a je zásadní pro kvalitní a fungující demokratickou společnost. Tyto přístupy však mají své limity, jelikož role občanské společnosti nemusí být nutně pozitivní, a to zejména v případě, kdy participace v občanské společnosti podrývá politické procesy v zemi a zapříčiňuje apatii občanů k formálním politickým procesům. Občanská společnost je výhodná pro demokratické společnosti, avšak pouze v případě, že ve státě také fungují silné demokratické instituce založené na vládě zákona.

Práce také konfrontuje teorie muslimské nebo arabské výjimečnosti, které tvrdí, že muslimské nebo arabské země nemají kulturní předpoklady pro demokracii. Tento režim je

viděn jako nevhodný pro tyto společnosti. Příklad Tuniska ukazuje, že toto tvrzení neplatí, neboť se povedla tranzice k demokracii a Tunisko je na relativně dobré cestě k její konsolidaci, jak ukazují datové soubory hodnotící vztah Tunisánů a demokracie. Od roku 2013 také roste počet kvalitně provedených dotazníkových šetření a souhrnných studií zabývajících se názory občanů Tuniska. Ty poskytují prostor pro analytické zkoumání role tuniské občanské společnosti během probíhající konsolidace demokracie. Další výzkum by se měl ubírat tímto směrem.

Literatura

Achcar, Gilbert. 2013. *The People Want: A Radical Exploration of the Arab Uprising*. Berkeley, CA: University of California Press.

Achy, Lahcen. 2011. *Tunisia's economic challenges*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Anderson, John. 2009. „Does God matter, and if so whose God?“ Pp. 192–210 in Jeffrey Haynes (ed.). *Routledge Handbook of Religion and Politics*. New York: Routledge.

Armilli, Riccardo, Fethi Mansouri. 2016. „The Democratic ‘Transition’ in Post-revolution Tunisia: Conditions for successful ‘Consolidation’ and Future Prospects.” *R/evolutions: Global Trends and Regional Issues*, 4 (1): 165–181.

Ayadi, Afifa, Hamadi Redissi. 2015. "Shall Tunisia Succeed in Becoming a Strong Democratic State? *EUSpring Arab Citizenship Review*, 13: 1–12.

Barndt, William, Thomas Carothers. 1999. „Civil Society.“ *Foreign Policy*, 117: 18–29.

Bayart, Jean-Francois. 1986. „Civil Society in Africa“ Pp. 109–125 in Patrick Chabal (Ed.). *Political Domination in Africa: Reflections on the limits of power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bellin, Eva. 1994. „Civil Society: Effective Tool of Analysis for Middle East Politics?“ *PS: Political Science and Politics*, 27 (3): 509–510.

Bellin, Eva. 2013. „Drivers of Democracy: Lessons from Tunisia.“ *Middle East Brief*, 75: 1–12.

Belloni, Roberto. 2008. „Civil Society in War-to-Democracy Transitions.“ Pp. 182–210 in Anna Jarstar, Timothy D. Siks (Eds.). *From War to Democracy: Dilemmas of Peacebuilding*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berman, Sheri. 1997. „Civil Society and Political Institutionalization.“ *American Behavioral Scientist*, 40 (5): 526–574.

Berman, Chantal. 2016. Tunisia’s Economic Transition? Popular Evaluation of Social Crisis and Reform. *Arab Barometer*, November 2016 (online, Pdf). Dostupné z: <<http://www.arabbarometer.org/sites/default/files/Berman%20-%20Tunisia%20Country%20Report.pdf>> (20. 6. 2017)

Ben Salem, Maryam. 2016. „The National Dialogue, Collusive Transactions and Government Legitimacy in Tunisia,“ *The International Spectator*, 51 (1): 99–112.

Bishara, Dina. 2014. „Labor Movements in Tunisia and Egypt: Drivers vs. Objects of Change in Transition from Authoritarian Rule.“ *SWP Comments*, (1): 1–8.

Bishai, Linda, Scott Mastic. 2016. „5 Years After the Spring.“ *USNews.com*, 14. 1. 2016 (online). Dostupné z: <<https://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/articles/2016-01-14/5-years-after-tunisias-arab-spring-revolution-challenges-remain>> (20. 6. 2017)

Brandt, Michele, Jason Gluck. 2015. *Participatory and Inclusive Constitution Making: Giving Voice to the Demands Of Citizens in the Wake of the Arab Spring*. Washington, DC: United States Institute of Peace

Bratton, Michael. 1989. „Beyond the State: Civil Society and Associational Life in Africa.“ *World Politics*, 41 (3): 407–430.

Bobbio, Norberto. 1988. „Gramsci and the Concept of Civil Society.“ Pp. 73–100 in Keane (ed.). *Civil Society and the State*. London: Verso.

Boose, Jason William. 2012. „Democratization and Civil Society: Libya, Tunisia and the Arab Spring.“ *International Journal of Social Science and Humanity*, 2 (4): 310–315.

Cavatorta, Francesco. 2012. „Arab Spring: The Awakening of Civil Society. A General Overview“ Pp. 75–81 in Institut Europeu de la Mediterrània (ed.). *IEMed Mediterranean Yearbook Med.2012*. Barcelona: IEMed.

Coppedge, Michael, Wolfgang H. Reinicke. 1990. „Measuring Polyarchy.“ *Studies in Comparative International Development*, 25 (1): 51–72.

Dahl, Robert A. 1995. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing.

Denselow, James. 2016. „Tunisia's security first approach.“ *Aljazeera.com*, 1. 5. 2016 (online). Dostupné z: <<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2016/04/tunisia-security-approach-160428060109076.html>> (20. 6. 2017)

DeWiel, Boris. 1997. „A Conceptual History of Civil Society: From Greek Beginnings to the End of Marx.“ *Past Imperfect*, 6 (1997): 3–42.

Diamond, Larry Jay. 1994. „Toward Democratic Consolidation.“ *Journal of Democracy*, 5 (3): 4–17.

Deane, Shelley. 2013. *Transforming Tunisia: The Role of Civil Society in Tunisia's Transition*. London: International Alert.

El-Khawas, Mohamed A. 2012. „Tunisia's Jasmine Revolution: Causes and Impact.“ *Mediterranean Quarterly*, 32 (4): 1–23.

Favory, Anne-Cécile. 2014. „The Prospects of Democratic Consolidation in Tunisia.“ *Mironline.ca*, 10. 12. 2014 (online). Dostupné z: <<http://mironline.ca/the-prospects-of-democratic-consolidation-in-tunisia/>> (20. 6. 2017)

Fioramonti, Lorenzo. 2005. „Civil Society and democratization: Assumptions, Dilemmas and the South African Experience.“ *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 107: 65–88.

Fortier, Edwige A. 2015. „Transition and Marginalization: Locating Spaces for Discursive Contestation in Post-Revolution Tunisia.“ *Mediterranean Politics*, 20 (2): 142–160.

- Ghanem, Hafez. 2015. „It’s time to support Tunisia...and to focus on the economy.“ *Brookings.edu*, 2. 4. 2015 (online). Dostupné z: <<https://www.brookings.edu/blog/up-front/2015/04/02/its-time-to-support-tunisia-and-to-focus-on-the-economy/>> (20. 6. 2017)
- Honwana, Alicinda. 2013. *Youth and Revolution in Tunisia*. London: Zed Books Ltd.
- Hoskins, Bryony. 2006. *Draft framework on indicators for Active Citizenship*. Ispra: CRELL
- Howard, Marc Morje. 2002. „The Weakness of Postcommunist Civil Society.“ *Journal of Democracy*, 13 (1): 157–169.
- Huntington, Samuel Phillips. 1993. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, OK: Oklahoma University Press.
- Hyden, Göran. 1983. *No Shortcuts to Progress: African Development Management in Perspective*. London: Heineman.
- Challand, Benoit. 2011 „The Counter-Power of Civil Society and the Emergence of a New Political Imaginary in the Arab World.“ *Constellations*, 18 (3): 271–283.
- Chomia, Laryssa. 2014. „Architecture of Resistance in Tunisia.“ Pp. 22–51 in Lina Khatib, Ellen Lust (eds.). *Taking it to the streets: the transformation of Arab activism*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press
- Katz, Richard M., Peter Mair. 1995. „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: the emergence of the cartel party“ *Party Politics*, 1 (1): 5–31.
- Kéfi, Ridha. 2015. „Tunisia: Civil Society, the Driving Force behind the Democratic Transition.“ Pp. 237–240 in Institut Europeu de la Mediterrània (ed.). *IEMed. Mediterranean Yearbook 2015*. Barcelona: IEMed.
- Linz, Juan Jose, Alfred Stepan. 1996 „Toward Consolidated Democracies.“ *Journal of Democracy*, 7 (2): 14–33.

- Locke, John. 1992. *Druhé pojednání od vlády*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Marzouki, Nadia. 2015. „Tunisia's Rotten Compromise.“ *Merip.org*, 10. 7. 2015 (online). Dostupné z: <<http://www.merip.org/mero/mero071015>> (10. 6. 2017)
- Marzouki, Nadia, Hamza Meddeb. 2015. „Tunisia: Democratic Miracle or Mirage?“ *Jadaliyya.com*, 11. 6. 2015 (online). Dostupné z: <http://www.jadaliyya.com/pages/index/21863/tunisia_democratic-miracle-or-mirage> (20. 6. 2017)
- MEE and agencies. 2017. „Tunisia extends state of emergency.“ *Middleeasteye.net*, 16. 5. 2017 (online). Dostupné z: <<http://www.middleeasteye.net/news/state-emergency-tunisia-extended-other-month-561936463>> (20. 6. 2017)
- Mercer, Claire. 2002. „NGOs, civil society and democratization: a critical review of the literature.“ *Progress in Development Studies*, 2 (1): 5–22.
- Moro, Giovanni. 2012. *Citizens in Europe: Civic Activism and the Community Democratic Experiment*. New York: Springer Science+Business Media
- Mudde, Cas, Kopecký, Petr. 2003. „Rethinking civil society.“ *Democratization*, 10 (3): 1–14.
- Müller, Karel. 2003. „Koncept občanské společnosti: pokus o komplementární přístup. Tocquevillovské dědictví a giddensovská perspektiva.“ *Sociologický časopis*, 39 (5), 607–624.
- Newton, Kenneth. 2001. „Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy.“ *International Political Science Review*, 22 (2): 201–214.
- O'Donnell, Guillermo, Philippe Schmitter. 1986. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: The John Hopkins University Press

Pickard, Duncan. 2011. „Challenges to legitimate governance in post-revolution Tunisia.“ *The Journal of North African Studies*, 16 (4): 637–652.

Putnam, Robert. 1993. *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster Paperback.

Rakner, Lise. 1992. *Trade unions in processes of democratisation. A study of party labour relations in Zambia*. Bergen: Chr. Michelsen Institute. Department of Social Science and Development.

Redissi, Hamadi. 2014. *What Role for Tunisia's National Dialogue under the Interim Unity Government?* Paris: Arab Reform Initiative.

Robbins, Michael. 2016. „Tunisia Five Years after the Revolution: Findings from the Arab Barometer.“ *Arab Barometer*, May 2016 (online, Pdf). Dostupné z: <<http://www.arabbarometer.org/sites/default/files/Robbins%20-%20Tunisia%20and%20support%20for%20democracy.pdf>> (20. 6. 2017)

Robertson, Graeme, Alfred Stepan. 2003. „An „Arab“ More Than a „Muslim“ Democracy Gap.“ *Journal of Democracy*, 14 (3): 30–44.

Ross, Michael Lewin. 2001. "Does oil hinder democracy?." *World politics*, 53 (3): 325–361.

Ryan, Yasmine. 2012. „Building a Tunisian model for Arab democracy.“ *Aljazeera.com*, 27. 11. 2012 (online). Dostupné z: <<http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/11/20121127143845980112.html>> (20. 6. 2017)

Říchová, Blanka. 2000. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál

Silveira, Carolina. 2015. „Youth as Political Actors after the “Arab Spring”: The Case of Tunisia.“ Pp. 17–26 in Isabel Schäfer (ed.). *Youth, Revolt, Recognition: The Young Generation during and after the “Arab Spring”*. Berlin: Mediterranean Institute Berlin.

Schäfer, Isabel. 2015. *The Tunisian Transition: Torn Between Democratic Consolidation and Neo-Conservatism in an Insecure Regional Context*. Barcelona: European Institute of the Mediterranean

Souli, Sarah. 2016. „Tunisia: Why foreign fighters abandon ISIL.“ *Aljazeera.com*, 3. 3. 2016 (online). Dostupné z: <<http://www.aljazeera.com/news/2016/03/tunisia-foreign-fighters-abandon-isil-160301103627220.html>> (20. 6. 2017)

Schedler, Andreas. 2001. „Taking Uncertainty Seriously: The Blurred Boundaries of Democratic Transition and Consolidation.“ *Democratization*, 8 (4): 1–22.

Schmitter, Phillip, Carsten Schneider. 2004. „Liberalization, transition and consolidation: measuring the components of democratization“ *Democratization*, 11 (5): 59–90.

Schumpeter, Joseph. 2013. *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Routledge.

Stepan, Alfred. 2016. „Multiple but Complementary, Not Conflictual, Leaderships: The Tunisian Democratic Transition in Comparative Perspective.“ *Daedalus*, 145 (3): 95–108.

Tester, Keith. 1992. *Civil Society*. London: Routledge.

Threlfall, Monica. 2008. „Reassessing the Role of Civil Society Organizations in the Transition to Democracy in Spain.“ *Democratization*, 15 (5): 930–951.

Vávra, David. 2003. Locke, Hegel, Tocqueville a občanská společnost. *Politologický časopis*, 10 (4): 348–364.

Warren, Mark. 2011. „Civil Society and Democracy“ Pp. 377–390 in Michael Edwards (ed.). *The Oxford Handbook of Civil Society*. Oxford: Oxford University Press.

Way, Lucan. 2014. „The Maidan and Beyond: Civil Society and Democratization.“ *Journal of Democracy*, 25 (3): 35–43.

Willis, Michael J. 2016. „Revolt for Dignity: Tunisia’s Revolution and Civil Resistance.“ Pp. 30–52 in Timothy Garton Ash, Rory McCarthy, Adam Roberts, Michael J. Willis (eds.). *Civil Resistance in the Arab Spring: Triumphs and Disasters*. Oxford: Oxford University Press.

White, Gordon. 1994. „Civil society, democratization and development (I): Clearing the analytical ground.“ *Democratization*, 1 (2): 375–390.

Woldring, Henk, E. S. 1998. „State and Civil Society in the Political Philosophy of Alexis de Tocqueville.“ *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 9 (4): 363–373.

Yerkes, Sarah. 2017. *Where Have All the Revolutionaries Gone?*. Washington, D.C.: Brookings Institution.

Yousfi, H ela. 2015. „The Tunisian Revolution: Narratives of the Tunisian General Labour Union“. Pp. 319–330 in Larbi Sadiki (ed.). *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*. New York: Routledge.

Prameny

International Center for Not-for-Profit Law. 2011a. „Decree no.6 of 18 February 2011, on the establishment of the High Commission for the Fulfillment of the Revolution Goals, Political Reform, and Democratic Transition“ (online, Pdf). Dostupné z: <<http://www.icnl.org/research/library/files/Tunisia/62011-en.pdf>> (20. 6. 2017)

International Center for Not-for-Profit Law. 2011b. „Law no. 154 of 1959“ (online, Pdf). Dostupné z: <<http://www.icnl.org/research/library/files/Tunisia/154-1959-en.pdf>> (20. 6. 2017)

International Center for Not-for-Profit Law. 2011c. „Decree Number 88 for the Year 2011“ (online, Pdf). Dostupné z: <<http://www.icnl.org/research/library/files/Tunisia/88-2011-Eng.pdf>> (20. 6. 2017)

„Jeunes Indépendants Démocrates“ Jeunes Indépendants Démocrates, (online). Dostupné z: <<http://jtidtunisie.e-monsite.com/>> (10. 6. 2017)

„من نحن؟“ I Watch Organization, (online). Dostupné z <:<http://www.iwatch.tn/ar/>> (10. 6. 2017)

„Freedom in the World 2017 Tunisia“ *Freedom House*, (online). Dostupné z: <<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/tunisia>> (20. 7. 2017)

„Corruption Perceptions Index 2016“ *Transparency International*, (online). Dostupné z: <https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016> (20. 7. 2017)

„Employment“ 2017. L'Institut National de la Statistique, (online). Dostupné z: <<http://www.ins.tn/en/themes/emploi#sub-374>> (20. 7. 2017)

„The World Factbook: Tunisia“ 2016. *CIA Factbook 2016*, (online). Dostupné z <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html>> (20. 7. 2017)

„The Economist Intelligence Unit's Democracy Index“ 2016. Democracy Index 2016, (online). Dostupné z: <<https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>> (20. 7. 2017)